

ภาคผนวก ค

เนื้อหาวิชาสถาปัตยกรรมไทย 2

หน่วยที่ 1 องค์ประกอบสำคัญของเขตอารามหลวง และลักษณะรูปแบบ สถูป, เจดีย์, พระปรางค์ทางสถาปัตยกรรม

1.1 สถูปเจดีย์

เจดีย์ชื่อเรียกสิ่งก่อสร้างในงานสถาปัตยกรรมไทยประเภทหนึ่ง มีรูปทรงฐานคล้ายรูปกรวยแหลม นิยมใช้เป็นหลักประธานของวัด ในฐานะที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าหรือในฐานะสัญลักษณ์แทนพระสัพพัญญูเจ้า

คำว่าเจดีย์มีที่มาจากคำว่า “เจติยะ” ในภาษาบาลี หรือ “ไจตย” ในภาษาสันสกฤต ซึ่งมีความหมายที่กว้าง เพราะหมายถึงสิ่งที่ใช้เป็นอนุสรณ์ให้ระลึกถึง หรือสิ่งที่สร้างขึ้นเป็นเครื่องรำลึก ทั้งนี้เฉพาะแต่เจดีย์ครั้งหลังพุทธกาลที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนานั้น มีการกำหนดให้สร้างขึ้น 4 อย่างได้แก่

1. ธาตุเจดีย์ คือ สิ่งก่อสร้างอย่างที่เรียกว่า “พระสถูป” ที่สร้างขึ้นเพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า

2. ธรรมเจดีย์ คือ พระธรรมคำสั่งสอนทั้งมวลของพระพุทธเจ้า ทั้งที่จารึกลงเป็นพระคัมภีร์หรือ หนังสือ เช่นคัมภีร์พระไตรปิฎกหรือแผ่นจารึกอักษรธรรม เป็นต้น

3. บริโภคเจดีย์ คือ สถานที่สำคัญ 4 แห่ง ที่เคยเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธองค์เมื่อครั้งยังมีพระชนม์ชีพอยู่ ซึ่งทรงอนุญาตให้ใช้เป็นสังเวชนียสถานสำหรับพุทธศาสนิกชนใช้เป็นที่รำลึกถึงพระองค์ได้แก่

- ณ ปาลุมพินีวัน เมืองกบิลพัสดุ์ สถานที่ที่ทรงประสูติ
- ณ ต้นโพธิ์ ตำบลพุทธคยา สถานที่ทรงตรัสรู้
- ณ ตำบลอิสิปตนมฤคทายวัน เมืองพาราณสี สถานที่ทรงปฐมเทศนา
- ณ ตำบลสาละวัน เมืองกุสินารา สถานที่ทรงเสด็จดับขันธปรินิพพาน

4. อุเทติกะเจดีย์ คือ สิ่งที่สร้างขึ้นเพื่ออุทิศต่อพระพุทธองค์ เช่น พระพิมพ์ดินเผา พระพุทธรูปจำลอง เป็นต้น

เหตุนี้จะเห็นได้ว่าคำเรียก “เจดีย์” ในวัฒนธรรมไทยที่หมายถึงเพียงเฉพาะสิ่งก่อสร้างที่ใช้บรรจุพระบรมธาตุนั้น จึงเป็นการตัดทอนคำว่า “ธาตุ” ออกในความหมายเดิมของ “ธาตุเจดีย์” นั่นเอง ที่จริงแล้วควรจะเรียกว่า “สถูป” หรือ “พระสถูป” ซึ่งหมายถึง “สิ่งก่อสร้างที่ใช้สำหรับบรรจุอัฐิธาตุ” ตามความหมายเดิมมากกว่า แต่อย่างไรก็ตามก็มีการเรียกเป็นคำรวม ๆ ว่า “พระสถูปเจดีย์” เช่นกัน

นักวิชาการส่วนใหญ่เชื่อกันว่ารูปแบบลักษณะของ “พระสถูป” หรือ “พระเจดีย์” นั้นมาจากการอิงแบบอย่างลักษณะของเนินที่พูนเป็นโคก ตรงที่ฝังอัฐิธาตุในวัฒนธรรมของชาวอินเดียที่นิยมให้มีการป้อนหรือจัดรบนโศกนั้นเพื่อแสดงเกียรติยศสำหรับบุคคลสำคัญ ซึ่งในเวลาต่อมาเมื่อมีการสร้าง

เป็นพระสถูปก็อาศัยรูปแบบลักษณะนั้น โดยเฉพาะพระสถูปของพระพุทธองค์ นอกจากสร้างเป็นรูปโดมกลม ใหญ่บนฐานสูง และทำเป็นเสาหินแผ่นหินกลมอย่างฉัตร แล้ว การทำเป็นรูป บัลลังก์ 4 เหลี่ยม เหนือยอดพระสถูปกลมเพื่อตั้งรับฉัตรนับได้ว่าเป็นการสร้างสัญลักษณ์เพื่อให้หมายถึง พระรัตนบัลลังก์ แห่งการตรัสรู้ของพระสัมมาพระพุทธเจ้าโดยตรง และองค์ประกอบดังกล่าวนี้เอง คือที่มาของพัฒนารูปแบบพระสถูปเจดีย์ที่ให้อิทธิพลต่อกลุ่มประเทศต่าง ๆ ที่รับและนับถือพระพุทธศาสนาในเวลาต่อมา

ลักษณะและรูปแบบทางสถาปัตยกรรม

พระเจดีย์ในประเทศไทย จากหลักฐานที่ปรากฏที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดเท่าที่พบได้ในปัจจุบันคือ สมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ 18-19) หากแต่ลักษณะที่ปรากฏไม่สามารถอธิบายรูปแบบที่ชัดเจนได้ แท้จริงได้เพราะส่วนมากพังทลายเหลือเพียงแนวฐานอาคารเท่านั้น เนื่องด้วยส่วนใหญ่สร้างด้วยอิฐจึงมีความคงทนถาวรน้อย แต่ก็พอจะสันนิษฐานรูปทรงได้จากพระสถูปจำลองขนาดเล็ก หรือจากภาพปูนปั้นเหนือผนังถ้ำบางแห่งหรือจากภาพสลักบนใบเสมาสมัยเดียวกัน ทำให้พออธิบายรูปทรงเจดีย์สมัยนี้ได้ว่ามีฐาน 4 เหลี่ยมรับองค์ระฆัง บัลลังก์ และยอด ที่เป็นแบบแผนซึ่งรับมาจากต้นแบบพระสถูปในประเทศอินเดียและนับแต่สมัยทวารวดีเป็นต้นมา พระเจดีย์ในประเทศไทยก็ได้พัฒนารูปแบบลักษณะต่าง ๆ แตกต่างกันไปบนพื้นฐานคติความเชื่อและค่านิยมของแต่ละยุคสมัยจวบจนถึงปัจจุบัน ภายใต้รูปแบบและลักษณะที่ตั้งอยู่บนกรอบโครงรูปทรงหลักที่มีอยู่ 4 แบบคือ

1. เจดีย์ทรงกลม หมายถึง พระเจดีย์ซึ่งมีโครงสร้างรูปทรงลักษณะโดยรวมเป็นรูปกรวยกลม มีองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่สำคัญนับจากส่วนล่างสุด คือ “ฐานเขียง” 4 เหลี่ยมหรือกลมซ้อนกันประมาณ 3 ชั้น แล้วซ้อนด้วย “ฐานบัวคว่ำบัวหงาย” ซึ่งส่วนใหญ่นิยมทำเป็นฐาน 4 เหลี่ยมแต่บางแห่งก็อาจใช้เป็นฐานปัทม์ทรงกลมอย่างเช่น พระปฐมเจดีย์ จ.นครปฐม ก่อนซ้อนด้วยองค์ประกอบสำคัญ อีกชุดหนึ่งเรียกว่า “มัลลิกา” ที่ทำเป็นรูปแหวนกลม ซึ่งมี 2 แบบ คือแบบ “มัลลิกาบัวกลีบ”

ภาพที่ ค.1 องค์พระปฐมเจดีย์

ภาพที่ ค.2 พระเจดีย์วัดช้างล้อม

ที่นิยมกันในสมัยสุโขทัย เช่น พระเจดีย์วัดช้างล้อม อ.ศรีสัชนาลัย จ.สุโขทัย โดยทำเป็นรูปวงแหวนซ้อนกัน 3 วง แต่ละวงทำรูปบัวคว่ำ ประกอบลวดบัวและหน้ากระดานมี “ท้องไม้” คั่นแต่ละชั้น กับอีกแบบหนึ่งที่นิยมในสมัยอยุธยา เช่น พระเจดีย์ 3 องค์ วัดพระศรีสรรเพชญ์ จ.พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ ค.3 พระเจดีย์ 3 องค์ วัดพระศรี สรรเพชญ์ จ.พระนครศรีอยุธยา

โดยมาลัยเถาในยุคนี้ต่างจากยุคสุโขทัย ตรงที่รูปวงแหวนแต่ละชั้นทำเป็นอย่างรูปหวายผ่าซีก ประกอบลวดบัวด้านบนและล่างเรียกว่า “มาลัยเถาลูกบัว” เหนือมาลัยเถาขึ้นไปตั้งรับ “บัวปากกระฆัง” หรือ “บัวปากฐาน” ซึ่งทำเป็นอย่างบัวคว่ำบัวหงายต่อกัน บางแห่งปั้นรูปกลีบบัวประดับ ถัดจากบัวปากกระฆังก็จะเห็นรับองค์ระฆังกลมขนาดใหญ่ เพื่อหมายให้เป็นส่วนสำคัญที่สุด บางคนเรียกส่วนนี้ว่า “ครรรฆาตุ” หรือ “เรือนธาตุ” ก็มี ตรงบริเวณองค์ระฆังนี้บางสมัยนิยมทำเป็น “ซุ้มจระนำ” หรือ “ซุ้มคูหา” ประดับทั้ง 4 ทิศ เช่นรัตนเจดีย์ในวันพระศรีรัตนศาสดารามกรุงเทพฯ หรือ พระเจดีย์ประธาน วัดราชาธิวาส กรุงเทพฯ หรือบางแห่งนิยมทำลายปูนประดับเป็นลายเฟืองคล้ายคล่องด้วยสายสังวาลย์หรือมาลัย เช่น พระเจดีย์ประธานวัดราชสิทธิธาราม ธนบุรี ถัดเหนือองค์ระฆังขึ้นไปตั้ง “บัลลังก์” 4 เหลี่ยมเพื่อรับ “ก้านฉัตร” อันเป็นแกนกลมตรงกลางตรงบริเวณส่วนนี้หากเป็นสมัยสุโขทัย ก็จะมีเพียงก้านฉัตรอย่างเดียว แต่นับจากสมัยอยุธยาเป็นต้นมาเริ่มนิยมมี “เสาดาน” ซึ่งทำเป็นเสากลม ขนาดเล็ก 8 แท่งวางรอบก้านฉัตร เพื่อเห็นรับฐานรูป “บัวดลา” หรือ “ฟาละมี” ที่จะเป็นพื้นรับองค์ประกอบ รูปกรวยแหลมที่เรียกว่า “ปล้องไฉน” ซึ่งแทนความหมายของฉัตรโดยทำเป็น รูปแหวนอย่างบังลูกแก้วซ้อนกันเป็นชั้น ๆ จนเกือบถึงปลาย ก่อนที่จะรวบเป็นกรวยแหลมเรียวกว้าง ๆ คล้ายรูปปลีกลีกล้วย ที่

เรียกว่า “ปลียอด” ส่วนยอดสุดของปลียอดบางยุคบางสมัยนิยมปั้นเป็นรูปคล้ายหยดน้ำและเรียกว่า “หยาดน้ำค้าง” พระเจดีย์ทรงกลมนี้ถือเป็นแบบแผนเฉพาะของพระเจดีย์ในประเทศไทยที่นิยมสร้างกันมาแทบทุกสมัย

2. เจดีย์ 8 เหลี่ยม หมายถึง พระเจดีย์ที่มีโครงสร้างรูปทรงลักษณะโดยรวมเป็นรูปกรวยแหลม มี 8 เหลี่ยม เหนือฐาน 8 เหลี่ยมนี้นิยมซ้อนมาลัยเถา 3 ชั้นแบบ “ฐานบัวลูกแก้ว” 8 เหลี่ยมก่อนรับบัวปากระฆังและองค์ระฆัง 8 เหลี่ยม ส่วนยอดมีทั้งเทินบัลลังก์ 4 เหลี่ยมหรือ 8 เหลี่ยมมีก้านฉัตรและปล้องไฉนกลม พระเจดีย์ที่มีลักษณะรูปทรงดังกล่าวนี้ เช่น พระเจดีย์ 8 เหลี่ยม

- วัดสุวรรณาวาส จ.พระนครศรีอยุธยา
- วัดธรรมิกราช จ.พระนครศรีอยุธยา

พระเจดีย์ทรงนี้ยังมีพัฒนาการที่ก้าวขึ้นไปจากรูปแบบเจดีย์ทรงกลมอีกชั้นหนึ่ง โดยแทนที่จะเน้นตัวองค์ระฆังกลับเน้นที่ส่วนฐานแทนด้วยการยัดฐานขึ้นจนกลายเป็นส่วนสำคัญไป ซึ่งทำให้รูปทรงเจดีย์เปลี่ยนไปด้วย กล่าวคือฐานที่ยึดหรือซ้อนเป็นชั้น ๆ ทำให้การกำหนดโครงรูปนอกที่เคยเป็นรูปกรวยแหลมเรียบเปลี่ยนไปเป็นรูปอย่างทรงกระบอกกรวยแหลมแทน

3. เจดีย์ 4 เหลี่ยมย่อมุม หมายถึง พระเจดีย์ที่มีโครงสร้างรูปทรงลักษณะโดยรวม เป็นอย่างรูปกรวย 4 เหลี่ยม โดยจะมี 2 ลักษณะคือ

3.1 เจดีย์ 4 เหลี่ยมย่อมุม หมายถึง พระเจดีย์ 4 เหลี่ยมรูปกรวยแหลม ที่ตรงมุมรูปกรวยแหลม ที่ตรงมุมทั้ง 4 นั้น แต่ละมุมทำเป็นรูปหยักหักศอก ลดเป็นมุมย่อมอย่างน้อยมุมละ 3 เรียกว่า “ย่อมเหลี่ยมไม้ 12” การย่อมุมพระเจดีย์นี้มีมาแล้วแต่สมัยอยุธยา นับแต่สมัยพระเจ้าปราสาททองลงมา โดยอาศัยองค์ประกอบและรูปทรงของเจดีย์ทรงกลม มาปรับย่อเป็นฐานเจดีย์ 4 เหลี่ยมย่อมุมไม้ 12 แทน เช่น พระเจดีย์คู่ด้านพระอุโบสถของวัดไชยวัฒนาราม จ.อยุธยา ต่อมาพระเจดีย์ประเภทนี้ก็ได้มีการพัฒนาองค์ประกอบบางส่วน โดยเฉพาะการปรับเปลี่ยนชั้นมาลัยเถาจากแบบบัวลูกแก้วกลายมาเป็นชุด “ฐานสิงห์” แทน รวมทั้งเปลี่ยนบัวปากระฆังมาใช้เป็น “บัวโล” เช่น พระเจดีย์ราย

- วัดพุทไธสวรรย์ จ.พระนครศรีอยุธยา
- วัดเชิงท่า จ.พระนครศรีอยุธยา

ซึ่งแบบแผนนี้เป็นแม่แบบสำคัญให้แก่เจดีย์เหลี่ยมย่อมุมสมัยรัตนโกสินทร์ในเวลาต่อมา ที่ได้พัฒนารูปทรงเส้นกรอบนอกของโครงรูปให้มีลักษณะเรียวแหลมยิ่งขึ้น จนมีผู้ขนานนามเส้นรูปทรงอย่างนี้ว่า “ทรงจอมแห” หรือ “ไม้เรียวหวดฟ้า” เช่น พระเจดีย์ราย

- วัดพระเชตุพน กรุงเทพฯ
- วัดปทุมคงคา กรุงเทพฯ

3.2เจดีย์ 4 เหลี่ยมฐานสูง หมายถึง พระเจดีย์ 4 เหลี่ยมที่นิยมทำฐานซ้อนสูง โดยฐานปัทม์ชั้นบนยึดให้เป็นเรือนธาตุขององค์พระเจดีย์ มีการประดับซุ้มจรณะ หรือทำเป็นช่องคูหาเข้าไปภายในเรือนธาตุส่วนบนซ้อนด้วยชุดของมาลัยเถา และองค์ระฆังกลม พระเจดีย์ลักษณะนี้ เช่น

- พระเจดีย์รายวัดเจดีย์ 7 แถว จ.สุโขทัย
- พระเจดีย์ประธานวัดพระแก้ว จ.ชัยนาท

ภาพที่ ค.4 พระเจดีย์รายวัดเจดีย์เจ็ดแถว จ.สุโขทัย

นอกจากนี้ในบางสมัย อาทิ สมัยศรีวิชัยหรือแถบล้านนาก็ยังนิยมทำเจดีย์จำลองขนาดเล็กประดับที่มุมทั้ง 4 เหนือเรือนธาตุอีกด้วย เช่น

- พระบรมธาตุไชยา จ.สุราษฎร์ธานี
- พระเจดีย์ประธานวัดพระแก้ว เมื่อสุวรรณ จ.ลำพูน

4. เจดีย์แบบเบ็ดเตล็ด หมายถึง พระเจดีย์ที่มีรูปแบบลักษณะเฉพาะที่ใช้กันในบางกลุ่มบางพื้นที่ที่ไม่จัดให้อยู่ในรูปแบบทั้ง 3 ลักษณะดังกล่าวมาแล้ว เช่น

4.1เจดีย์ทรงดอกบัวตูม คือ พระเจดีย์ที่ทำเป็นรูปสูง มีฐานเขียงซ้อนลดหลั่นขึ้นไปรับเรือนธาตุก่อนเทินปลายยอดด้วยรูปดอกบัวตูม เช่น

- พระเจดีย์ประธาน วัดมหาธาตุ จ.สุโขทัย

ภาพที่ ค.5 พระเจดีย์ประธาน วัดพระศรีมหาธาตุ จ.สุโขทัย

4.2 เจดีย์ทรงปราสาท คือ พระเจดีย์ทรง 4 เหลี่ยม ที่มีรูปแบบของส่วนยอดอาคารทำเป็นชั้น คล้ายหลังคาซ้อนกันหลาย ๆ ชั้น ก่อนรับองค์ระฆังกลมบนส่วนปลาย นิยมกันในกลุ่มพระเจดีย์แถบ ล้านนา เช่น

- พระเจดีย์หลวง จ.เชียงใหม่

ประเภทและตำแหน่งที่ตั้งของอาคาร

พระเจดีย์ที่ใช้ประกอบในผังเขตพุทธาวาส โดยทั่วไปแยกออกได้เป็น 5 ประเภทตาม ตำแหน่งที่ตั้งและหน้าที่ คือ

1. เจดีย์ประธาน หมายถึง พระเจดีย์ที่ถูกกำหนดให้เป็นอาคารหลักประธานของวัด จึงมัก เป็นพระเจดีย์ที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในผนัง ส่วนใหญ่ตั้งอยู่ ณ บริเวณกึ่งกลางผังหรือแนวแกนหลักด้านหลัง พระอุโบสถหรือพระวิหาร เช่น พระเจดีย์ประธาน

- วัดกุฎีดาว จ.อยุธยา

- วัดนางพญา จ.สุโขทัย

2. เจดีย์ราย หมายถึง พระเจดีย์ขนาดย่อมที่ประกอบในผังในฐานะพระเจดีย์รอง โดยจะวาง อยู่เรียงรายรอบอาคารประธาน เช่น พระเจดีย์ราย

- วัดพระศรีสรรเพชญ์ จ.พระนครศรีอยุธยา

- วัดมหาธาตุ จ.พระนครศรีอยุธยา

3. เจดีย์ทิศ หมายถึง พระเจดีย์รองสำคัญในผังที่ถูกกำหนดให้ตั้งประกอบในผังที่ทิศทั้ง 4 หรือมุมทั้ง 4 ของผัง อย่างที่เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “เจดีย์มุม” เช่น พระเจดีย์ทิศหรือเจดีย์มุม

- วัดพระเชตุพน กรุงเทพ (ทำเป็นกลุ่มพระเจดีย์ตั้งอยู่ที่มุมทั้ง 4 นอกพระระเบียงคต)
- วัดใหญ่ชัยมงคล จ.อยุธยา (เป็นเจดีย์ 8 เหลี่ยม วางตอนมุมทั้ง 4 บนชั้นประทักษิณ)

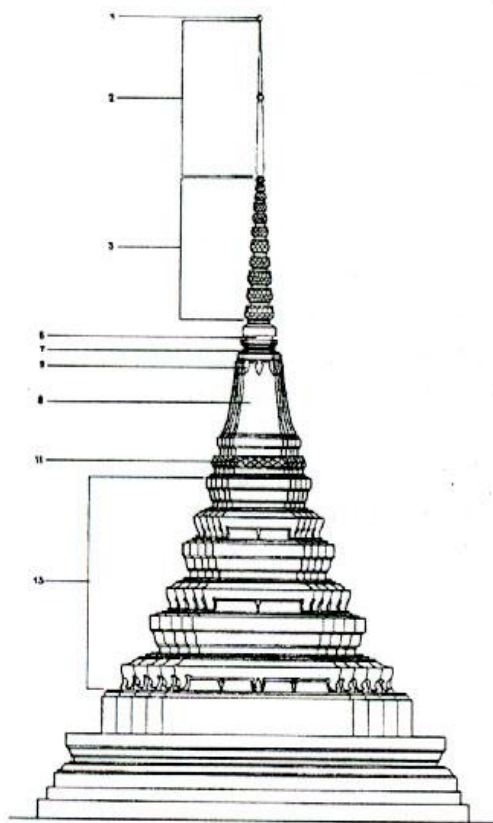
4. เจดีย์คู่ หมายถึง พระเจดีย์ที่ทำเป็นคู่ ตั้งอยู่ด้านหน้าอาคารสำคัญอย่างพระอุโบสถหรือพระวิหาร หรือพระปรางค์ เช่น พระเจดีย์คู่

- วัดไชยวัฒนาราม จ.พระนครศรีอยุธยา
- วิจิตรธรรม ธนบุรี
- วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จ.สุพรรณบุรี

5. เจดีย์หมู่ หมายถึง พระเจดีย์ที่สร้างเป็นกลุ่มหรือหมู่ในบริเวณเดียวกัน โดยเน้นความสำคัญ ของทั้งกลุ่ม ไม่ได้เน้นที่องค์หนึ่งโดยเฉพาะ เช่นหมู่พระเจดีย์

- วัดพระเชตุพนกรุงเทพฯ ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อเป็นสัญลักษณ์ประจำเฉพาะรัชกาลที่ 1-4

องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของพระเจดีย์

ภาพที่ ค.6 องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมพระเจดีย์

1. ลูกแก้ว

องค์ประกอบส่วนที่ตั้งอยู่บนปลายยอดสุดของพระเจดีย์ นิยมทำเป็นรูปทรงกลมเกลี้ยง บางแห่งทำเป็นรูปคล้ายหยดน้ำ ซึ่งเรียกว่า “หยดน้ำค้าง”

2. ปลี

องค์ประกอบของยอดพระเจดีย์ส่วนที่ทำเป็นรูปกรวยกลมเกลี้ยงคล้ายปลีกล้วยต่อจากส่วนของปล้องไฉนขึ้นไป บางแห่งยึดปลีให้ยาวแล้วคั่นด้วย “บัวลูกแก้ว” ตอนกลาง ทำให้ปลีถูกแยกเป็น 2 ส่วน ซึ่งจะเรียกส่วนล่างว่า “ปลีคั่น” และส่วนบนว่า “ปลียอด”

3. บัวกลุ่ม

ชื่อเรียกองค์ประกอบชุดหนึ่งซึ่งทำเป็นรูป “บัวโถ” ต่อซ้อนให้มีขนาดลดหลั่นกันขึ้นไปอย่าง “บัวลูกแก้ว” สำหรับใช้เป็นส่วน ของ “ปล้องไฉน” ในเจดีย์ย่อเหลี่ยม

4. ปล้องไฉน

ชื่อเรียกส่วนปลายที่เป็นยอดแหลมของพระเจดีย์ ซึ่งทำเป็นบัวลูกแก้วคั่นเป็นข้อ ๆ ใหญ่เล็กลดหลั่นลงตลอดแท่ง ตรงเชิงฐานรับด้วย “บัวถลา” ก่อนวางทับบน “ก้านฉัตร”

5. ก้านฉัตร

องค์ประกอบทางโครงสร้างของพระเจดีย์ ที่ทำเป็นรูปทรงกระบอกกลมทำหน้าที่เทินรับปล้องไฉน ให้ตั้งฉาก

6. เสาหอน

องค์ประกอบอย่างหนึ่งที่ทำหน้าที่ ช่วยเสริม “ก้านฉัตร” ในการรับน้ำหนักของ “ปล้องไฉน” และ “ปลี” นิยมทำเป็นรูปทรงกระบอกกลมหรือแปดเหลี่ยมขนาดเล็กแต่สูงเท่ากับก้านฉัตร วางล้อมก้านฉัตรในตำแหน่งของทิศประจำทั้ง 8

7. บัลลังก์

องค์ประกอบสำคัญที่ทำเป็นรูป “ฐานปัทม์” 4 เหลี่ยม หรือ 4 เหลี่ยมย่อมุม หรือกลม หรือ 8 เหลี่ยม วางเทินเหนือหลังองค์ระฆัง เพื่อตั้งรับ “ก้านฉัตร” และ “เสาหอน”

8. องค์ระฆัง

องค์ประกอบส่วนที่สำคัญที่สุดของพระเจดีย์ในฐานะตัวเรือนของอาคาร ที่ทำเป็นรูปทรงกลมมากผายคล้ายระฆังคว่ำปากลง ในงานสถาปัตยกรรมไทย องค์ระฆังนี้มีทั้งแบบทรงกลม ทรง 8 เหลี่ยม และทรง 4 เหลี่ยม ย่อมุมตามคตินิยมของแต่ละยุคสมัยที่แตกต่างกัน

9. บัวคอเสื้อ

องค์ประกอบตกแต่งที่ทำเป็นรูปกระจิง ปั้นทับลงบนส่วนของสันบัว “องค์ระฆัง” ในเจดีย์ย่อเหลี่ยม

10. บัวปากระฆัง

ชื่อเรียกส่วนประกอบที่ทำเป็นรูปบัวคว่ำบัวหงาย บางแห่งปั้นปูนประดับเป็น รูปกลีบบัว

11. บัวโถ

ชื่อเรียกองค์ประกอบสำคัญที่เป็นลักษณะเฉพาะของเจดีย์ย่อเหลี่ยม ที่ทำเป็นรูปบัวมีกลีบขนาดใหญ่ดอกเดียวเทินรับองค์ระฆังแทน “บัวปากระฆัง” ในเจดีย์ทรงกลม บ้างเรียกว่า “บัวกลุ่ม” ก็มี

12. มาลัยเถา

ชื่อเรียกองค์ประกอบชุดหนึ่งที่ทำเป็นชั้นของ “บัว” หรือ “ลูกแก้ว” คล้ายพวงมาลัย ซ้อนต่อกันไป 3 ชั้น ใต้บัวปากระฆัง

13. ชูฐานสิงห์

ชื่อเรียกฐานเท้าสิงห์ ซ้อนกัน 3 ชั้น ใช้เป็นชุดของ “มัลลิกา” สำหรับเจดีย์ย่อเหลี่ยม

14. ฐานปัทม์

องค์ประกอบสำคัญทางโครงสร้างของพระเจดีย์ที่ทำหน้าที่รับน้ำหนักอาคารทั้งองค์หรือใช้เสริมองค์พระเจดีย์ให้ดูสูงขึ้น เหตุที่เรียกว่า “ฐานปัทม์” เนื่องจากฐานชนิดนี้ก่อรูปด้วยลักษณะของฐานบัวชุด “บัวคว่ำ” และ “บัวหงาย” (ปัทม์ หมายถึง ดอกบัว)

15. ฐานเขียง

ชื่อเรียกฐานหน้ากระดานเกลี้ยง ๆ ชั้นล่างสุดขององค์พระเจดีย์ ซึ่งแต่ละองค์แต่ละรูปแบบอาจจะมีฐานเขียงได้ตั้งแต่ 1-5 ชั้น ซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไปแล้วแต่จะกำหนด

ภาพที่ ค.7 ภาพองค์พระปฐมเจดีย์ จ.นครปฐม

1.2 พระปรางค์

พระปรางค์ ชื่อเรียกงานสถาปัตยกรรมไทยประเภทหนึ่ง ที่ใช้เป็นหลักประธานวัดเสมอด้วยพระเจดีย์หรือพระมณฑป ภายในประพุทธรูปหรือพระบรมธาตุของพระพุทธรูปหรือพระบรมธาตุเจ้า ดังจะเห็นได้จากชื่อเรียกวัดสำคัญในกลุ่มภาคกลาง ดังเช่น

- วัดมหาธาตุ	จ.สุพรรณบุรี
- วัดพระธาตุ	จ.ลพบุรี
- วัดมหาธาตุ	จ.อยุธยา
- วัดมหาธาตุ	จ.เพชรบุรี

คำเรียก “ปราง” มาจาก คำว่า “ปรางคน” แปลว่า “ชาลา” หรือ “ทางเดินเข้า” ซึ่งความหมายเดิมในศาสนสถานของขอม หมายถึง บริเวณหรือระยะทางนับแต่ซุ้มประตูทางเข้า (โคปุระ) จนถึงองค์ปราสาท ต่อมาคำนี้ถูกใช้เรียกผิดในวัฒนธรรมไทยโดยนำไปใช้เรียกตัวอาคารปราสาทประธานแทน

คติการสร้าง

พระปรางค์หรือปราสาทเดิมถือเป็นงานสถาปัตยกรรมที่มีรูปแบบลักษณะเฉพาะของขอมสร้างขึ้นมาบนพื้นฐานคติสัญลักษณ์แห่ง “เขาพระสุเมรุ” ซึ่งแทนความหมายของแกนหรือศูนย์กลางแห่งจักรวาลตามความเชื่อในศาสนาฮินดู

จักรวาลในแนวความคิดของศาสนาฮินดูนั้น จะมีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางล้อมรอบด้วยภูเขาวงแหวนอีก 6 ชั้น แต่ละชั้นกั้นด้วยมหาสมุทร เฉพาะชั้นนอกสุดเลยเขตภูเขาวงสุดท้าย มีมหาสมุทรใหญ่ชื่อ “สีทันดร” คั่นอยู่ก่อนจะถึงขอบภูเขาวงแหวนใหญ่อีกวง ซึ่งกำแพงชั้นนอกสุดของจักรวาลนี้ และ

ท่ามกลางมหาสมุทรใหญ่จะปรากฏทวีปอีก 4 แห่งอยู่ในทิศทั้ง 4 ซึ่งทวีปที่อยู่ทางทิศใต้ก็คือชมพูทวีป อันเป็นที่อยู่ของมนุษย์เช่นเรานี่เอง ตัวเขาพระสุเมรุนั้นยอดเขาจะเป็นที่สถิตย์ของเหล่าเทพเทวดาทั้งหลาย เงื่อนไต่เป็นองค์ประกอบของภาพรวมแห่งจักรวาลเช่นนี้ เมื่อสร้างเป็นเมืองหรือเทวสถานในงานสถาปัตยกรรมขอมขึ้น ปรางค์ปราสาทที่อยู่ตรงกลางของผังรวมจะหมายถึงเขาพระสุเมรุที่เป็นแกนกลางของจักรวาล ส่วนประกอบย่อยที่เป็นปรางค์ปราสาทเล็กอีก 4 หลังหมายถึงทวีปทั้ง 4 และระเบียงคดที่ล้อมรอบจะหมายถึงขอบกำแพงแห่งจักรวาล ดังนั้นพื้นที่ขนาบขาลาภายในเขตระเบียงคดเข้ามาก็ย่อมหมายถึงมหาสมุทรอันกว้างใหญ่นั่นเอง

รูปแบบลักษณะทางสถาปัตยกรรมโดยเฉพาะปรางค์ปราสาทประธานนั้น ใช้อาคารรูปทรง 4 เหลี่ยมจัตุรัสยกเก็จ ตั้งบนฐาน 4 เหลี่ยมอีกชั้นหนึ่ง ที่ตัวเรือนธาตุทำเป็นมุขซึ่งมีซุ้มประตูทางเข้าทั้ง 4

ด้านภายในเป็นห้องโถง ตรงกลางห้องวางแท่น “ฐานโยนี” 4 เหลี่ยมตั้งรับแท่น “ศิวลึงค์” ส่วนยอดอาคารก่อเป็นชั้นซ้อนต่อกันไปอีก 4-5 ชั้น ก่อนรวบรวมเป็นรูปกรวยแหลม เรือนยอดส่วนนี้ย่อมุมตามแนวของตัวเรือน รวมทั้งประดับตกแต่งด้วย “กลีบบนูน” ตอนมุม และประดับ “บันแถลง” ตอนกึ่งกลางของด้าน โดยองค์ประกอบทั้ง 2 ส่วนนี้จะมีการแกะสลักเป็นรูปเทพยดาที่ประจำอยู่ตามลำดับชั้นหรือทิศตามคติระบบจักรวาลของความเชื่อทางศาสนา ตอนปลายสุดจะตั้งประดับแท่นโลหะเหล็กแหลมรูปแฉกเรียกว่า “นภศูล” ส่วนพระระเบียงจะทำเป็นเรือนรูปยาวล้อมต่อกันเป็นวงรอบปรangk์ประธานเป็นรูป 4 เหลี่ยมผืนผ้า ตัวเรือนก่อผนังเจาะหน้าต่างประดับลูกกรงแบบ ลูกมะหวด ส่วนหลังคาก่อหินเป็นรูปโค้งแบบประทุนประดับ “บราลี” ตลอดแนว มีซุ้มประตูทางเข้าอยู่ด้านละช่อง

ศิลปะสถาปัตยกรรมรูปแบบเช่นนี้ถูกใช้และพัฒนาเรื่อยมานับแต่พุทธศตวรรษที่ 14 ในสมัยของพระเจ้ายโศวรมัน ซึ่งทรงเป็นผู้สร้างศาสนสถานหลังแรกคือปราสาทพนมบาเค็ง เพื่อใช้แทนความหมายของพระมหากษัตริย์ของขอมในฐานะ “ผู้เป็นเจ้าแห่งจักรวาล” หรือนัยหนึ่งผู้ทรงเป็นภาคอวตารของพระศิวะก่อนที่แนวความคิดนี้ในเวลาต่อมาจะถูกปรับเปลี่ยนเป็นพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรองค์พุทธผู้เป็นแกนแห่งโลกในฐานะพระผู้เปี่ยมด้วยพระมหากรุณาธิคุณ ผู้คอยสอดส่องและช่วยเหลือมนุษย์โลกผู้ยากไร้ให้หลุดพ้นจากความทุกข์ยาก ตามคติพุทธศาสนาลัทธิมหายานที่เผยแพร่เข้าไปมีบทบาทในอารยธรรมเขมร โดยมีพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นองค์ศาสนูปถัมภกในราวพุทธศตวรรษที่ 17 ซึ่งถึงแม้ว่าลัทธิความเชื่อทางศาสนาจะเปลี่ยนไป แต่รูปแบบสัญลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมโดยโครงสร้างหลักยังคงไม่เปลี่ยนรูปเพราะเป็นเพียงการเปลี่ยนบทบาทจากเทวสถานมาเป็นพุทธสถานเท่านั้น การเปลี่ยนเฉพาะแต่สาระแต่ไม่เปลี่ยนรูปนี้ เหตุผลสำคัญอยู่ที่แนวความคิดและแนวความเชื่อในเรื่องแผนภูมิจักรวาล ซึ่งตั้งอยู่บนโครงสร้างเดียวกัน เพราะศาสนาพุทธก็มีคติความเชื่อทางพุทธศาสนาก็มีคติความเชื่อในเรื่องศูนย์กลางแห่งจักรวาลที่เขาศิวะเป็นแกนกลางเช่นกัน กล่าวคือจักรวาลในความเชื่อทางพุทธศาสนามีเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลาง มีพระอินทร์ประทับเป็นใหญ่อยู่ในชั้นดาวดึงส์ ล้อมด้วยเขาสัตตบริภัณฑ์เป็นรูปวงแหวน 7 ชั้น แต่ละชั้นมีทะเลสีหินครั่งน้อยใหญ่ นอกออกไปเป็นมหาสมุทรใหญ่ มีทวีป 4 ทวีปประจำอยู่ทั้ง 4 ทิศ โดยทิศทางใต้เป็นที่อยู่ของมนุษย์ เรียกว่า ชมพูทวีป จะเห็นได้ว่าโครงสร้างของการจัดการระบบภูมิจักรวาลวิทยาของทั้งศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธมีความคล้ายคลึงกันมาก ดังนั้นรูปแบบลักษณะและแผนผังของปรangk์ปราสาทซึ่งประดิษฐานเทวรูปหรือศิวะลึงค์จึงถูกนำใช้ได้กับแนวความคิดในเรื่องของศูนย์กลางแห่งพระพุทธศาสนา ในฐานะหลักประธานของวัดในวัฒนธรรมของไทยได้อย่างกลมกลืน โดยจัดเป็นพระเจดีย์ประเภทหนึ่งเพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุหรือพระพุทธรูปภายในและเรียกกันทั่วไปอีกชื่อหนึ่งว่า “พระพุทธรูปปรangk์”

ภาพที่ ค.8 เจดีย์วัดจามทวี จ.ลำพูน

ลักษณะและรูปทรงของพระปรางค์

ด้วยเหตุที่ปัจจัยการสร้างรูปแบบทางสถาปัตยกรรมของปรางค์ปราสาทนั้น เกี่ยวพันกับเนื้อหาสาระของระบบโครงสร้างจักรวาลเป็นพื้นฐาน การสร้างระบบศูนย์กลางให้เกิดขึ้นจึงอิงกับเขาพระสุเมรุเป็นหลักสำคัญ ปรางค์ปราสาทจึงแทนความหมายความเชื่อในการจำลองภาพของเขาพระสุเมรุและสวรรค์ชั้นฟ้าทั้งหมดเข้าด้วยกัน ความคิดในการพยายามจำลองภาพภูเขาพระสุเมรุนี้เอง จึงเป็นที่มาของการพัฒนารูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่เรียกว่า “ทรงศิขร” ขึ้น

ความจริงแล้วเชื่อกันว่าคติการสร้างสถาปัตยกรรมทางศิขร เกิดขึ้นมาก่อนแล้วในการสร้างเทวาลัยของชาวอินเดียได้ในเขตทมิฬ โดยเฉพาะแคว้นไมซอร์และตันชอร์ เพื่อประดิษฐานรูปเคารพทั้งพระศิวะและพระนารายณ์ในราวพุทธศตวรรษที่ 10 เป็นต้นมา ซึ่งเทวาลัยเหล่านี้นิยมสร้างเป็นอาคาร 4 เหลี่ยมขนาดใหญ่ประดิษฐานรูปเคารพ มีหลังคาซ้อนกันเป็นชั้นบรรจบเป็นรูปรีวย่อมนคล้ายฝักข้าวโพด แต่ละชั้นตรงมุมประดับด้วยอาคารจำลองขนาดเล็กคือแบบอาคารประธานนั้น ปลายยอดทำเป็นรูปเหมือนหมอน้ำประดับส่วนด้านหน้าอาคารประธานเชื่อมต่อด้วยอาคารรูป 4 เหลี่ยมจตุรัสขนาดใหญ่กว่าแต่ทรงเตี้ยสำหรับใช้ประกอบพิธีกรรม แบบแผนของคติรูปลักษณะนี้เอง ที่ให้อิทธิพลต่อ

รูปแบบทางสถาปัตยกรรมของประเทศในแถบเอเชียอาคเนย์อย่างแพร่หลายไม่ว่าจะเป็นชวา ขอม หรือ พุกาม โดยเฉพาะขมนั้นถือได้ว่าพัฒนารูปแบบ “ทรงศิขร” ไปสู่แบบอย่าง “ทรงปราสาท” ได้อย่างลงตัวสมบูรณ์ที่สุด ทั้งได้กลายเป็นแบบให้แก่ “ทรงปราสาท” ของไทยในสมัยต่อมา

พระปรางค์ในประเทศไทยได้รับอิทธิพลจากศิลปะสถาปัตยกรรมของขอมานับแต่ประมาณ พุทธศตวรรษที่ 15 โดยจัดให้อยู่ในรูปแบบสมัยลพบุรี (พุทธศตวรรษที่ 15-18) ก่อนที่จะพัฒนารูปแบบสู่ศิลปะสถาปัตยกรรมยุคสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ในที่สุด ภายใต้รูปแบบสู่ศิลปะสถาปัตยกรรมยุคสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ในที่สุด ภายใต้รูปแบบลักษณะที่จำแนกเป็น 4 แบบ คือ ทรงศิขร ทรงงานิยม ทรงปีกข้าวโพด และทรงจอมแห

1. ทรงศิขร หมายถึงรูปทรงพระปรางค์ ที่เน้นแบบแผนรูปลักษณะตามต้นแบบเดิมทุกประการ กล่าวคือสร้างขึ้นตามแบบแผนเดิมของขอม ที่เน้นคุณลักษณะของรูปทรงให้เป็นไปอย่างตามคติ “จำลองภูเขา” และจึงมีลักษณะที่เน้นมณฑลอาคารให้ดูหนักแน่นมั่นคงเหมือนขุนเขา ขณะเดียวกันก็ให้รายละเอียดในเรื่องของลำดับขั้นของสวรรค์อันเป็นที่อยู่ของเหล่าเทวดาซึ่งประจำตามลำดับชั้น ทิศ และฐานานุศักดิ์อย่างชัดเจนที่สุด การออกแบบเช่นนี้ก็เพื่อให้ภาพสมมติของพิธีกรรมที่ใช้เปลี่ยนสถานะภาพของการอวตารของเทวะ และการกลับคืนอตตะภาวะสู่เทวะอีกครั้งเมื่อกษัตริย์สิ้นพระชนม์ มีความจำเป็นเป็นจิงและศักดิ์สิทธิ์สอดคล้องกับภาพจำลองทางสถาปัตยกรรมยิ่งขึ้นนั่นเอง ดังเช่น

เทวสถาน

- ปราสาทหินเขาพนมรุ้ง จ. ศรีสะเกษ (พุทธศตวรรษที่ 16)
- ปราสาทหินพนมรุ้ง จ. บุรีรัมย์ (พุทธศตวรรษที่ 17)

ด้วยเหตุที่แนวความคิดมุ่งไปที่คติดังกล่าว ดังนั้นการออกแบบปราสาทปราสาทอย่างขอม จึงเน้นที่ส่วนยอดของอาคารเป็นสำคัญ โดยที่ฐานอาคารและเรือนธาตุจะเป็นส่วนรอง ยอดปราสาทจึงดูใหญ่โตและละเอียดมากเมื่อเปรียบเทียบกับส่วนอื่น ๆ

ภาพที่ ค.9 ภาพองค์พระปรางค์คู่

ภาพที่ ค.10 ภาพปราสาทหินพิมาย จ.นครราชสีมา

2. ทรงงานนิยม หมายถึง รูปทรงทางสถาปัตยกรรมของส่วนยอดพระพุทธรูปปางค์แบบหนึ่ง ที่มีลักษณะคล้ายงาช้างชนิดหนึ่งที่เรียกว่า “งาเนียม” กล่าวคือรูปทรงส่วนยอดนั้นจะมีลักษณะที่ใหญ่ แต่สั้น โดยเฉพาะตอนปลายจะมีลักษณะโค้งและค่อนข้างเรียวแหลม พระปรางค์ทรงงานนิยมนี้ถือประดิษฐานกรรมที่พัฒนารูปแบบเดิมจนมีลักษณะเฉพาะของตนเองสำเร็จในสมัยอยุธยาตอนต้น และด้วยเหตุที่ปราสาทในศาสนาฮินดูเมื่อแปลงมาเป็นพระพุทธรูปปางค์ในศาสนาพุทธแล้ว การเน้นสาระที่เกี่ยวข้อง

กับศาสนาย่อมเปลี่ยนไปตามพื้นฐานคติความเชื่อของวัฒนธรรมแบบไทย กล่าวคือ ทศนคติของคนไทย ที่มีต่องานสถาปัตยกรรมโดยเฉพาะอาคารหลักประธาน (พระเจดีย์หรือพระมณฑปหรือพระปรางค์) นั้นจะให้ความสำคัญในลักษณะของโครงภาพรวมของเนื้อหามากกว่ารายละเอียดดังนั้นอาคารที่ใช้เป็นหลักประธานของวัดจึงแทนความหมายในเชิงรูปธรรมของพระสัพพัญญูเจ้าอย่างเดียวนั้น ดังนั้น จะเห็นได้ว่าคตินิยมการสร้างพระเจดีย์จะสร้างในลักษณะที่ทำให้ทึบตันเข้าไปภายในไม่ได้ หรือพระปรางค์ก็จะสร้างให้เหลือเพียงแค่ห้องคูหาเล็ก ๆ พอบรรจุพระพุทธรูปหรือสถูปจำลองบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ เท่านั้น ทั้งนี้เพราะอาคารเหล่านี้ล้วนแต่ถูกออกแบบในเชิงสัญลักษณ์เพียงอย่างเดียวทั้งสิ้น โดยไม่ให้ความสำคัญใช้สอยภายในอาคารเพื่อการประกอบพิธีกรรมใด ๆ เหมือนอย่างปราสาทขอม

เหตุนี้ช่างไทยจึงมุ่งเน้นให้พระปรางค์สูงเด่นเป็นสง่า ด้วยการเสริมฐานเป็นชั้นให้ดูตระหง่าน ยิ่งขึ้นอีกทั้งประดับเรือนธาตุและส่วนยอดให้บางและเพียว ที่สำคัญคือส่วนยอดนั้นลดการปรับตกแต่ง หรือสลักกระบวนลวดลายที่ต้องการสื่อความหมายของที่อยู่แห่งเทวดาทั้งปวงลง เพราะต้องการเน้นเฉพาะความหมายแห่งพระพุทธรูปองค์เป็นสำคัญดังกล่าว แบบอย่างพระปรางค์ทรงงานนิยมที่ควรศึกษา เช่น

- พระปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองเชลียง จ. สุโขทัย
- พระปรางค์เหนือยอดปราสาทพระเทพบิดร ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพฯ

3. ทางฝักข้าวโพด หมายถึงรูปทรงของพระปรางค์ลักษณะหนึ่งที่มีรูปร่างผอมบางและตรงยาวคล้ายฝักข้าวโพด กล่าวคือการออกแบบพระปรางค์แบบนี้เน้นรูปทรงทางด้านตั้งในลักษณะแนวตั้งของเส้นตรงเป็นหลัก โดยที่ส่วนยอดนั้นจะค่อย ๆ เรียวเล็กลงอย่างช้า ๆ ก่อนรวมเป็นเส้นโค้งที่ปลาย พัฒนาการของรูปทรงพระปรางค์รูปแบบนี้ถือเป็นลักษณะเฉพาะตัวของพระปรางค์สมัยรัตนโกสินทร์ นี้เอง ทั้งนี้อาจเนื่องเพราะในสมัยรัตนโกสินทร์จะหันมานิยมใช้อีกครั้งแต่ส่วนใหญ่ก็มักใช้เพียงแค่อาคารรอง อย่างพระปรางค์ทิศเท่านั้น การออกแบบงานสถาปัตยกรรมประเภทนี้จึงอาศัยคุณลักษณะอันมีพลังลง ดังจะเห็นได้จากรูปทรงที่ดูผอมบางจนขาดกำลังส่วนของเรือนธาตุก็ปิดทึบตันไปหมดไม่มีการเจาะเป็นช่องคูหาภายใน แต่อย่างใดโดยเฉพาะอย่างยิ่งแล้ว ส่วนยอดนั้นทำเป็นชั้น ๆ ด้วยเส้นกลีบบัวและบันแถลงที่ลากขึ้นพอเป็นรูปไม่มีการทำรายละเอียดอื่นใด การเน้นรูปแบบลักษณะดูเหมือนจะเน้นที่ส่วนฐานมากกว่าส่วนอื่นใด อาทิเช่น

- พระปรางค์ทิศวัดเทพธิดาราม กรุงเทพฯ
- พระปรางค์ทิศวัดพระเชตุพน กรุงเทพฯ
- พระปรางค์คู่วัดนางทอง ชนบุรี

ภาพที่ ค.11 พระปรางค์ปราสาทหินพิมาย จ.นครราชสีมา

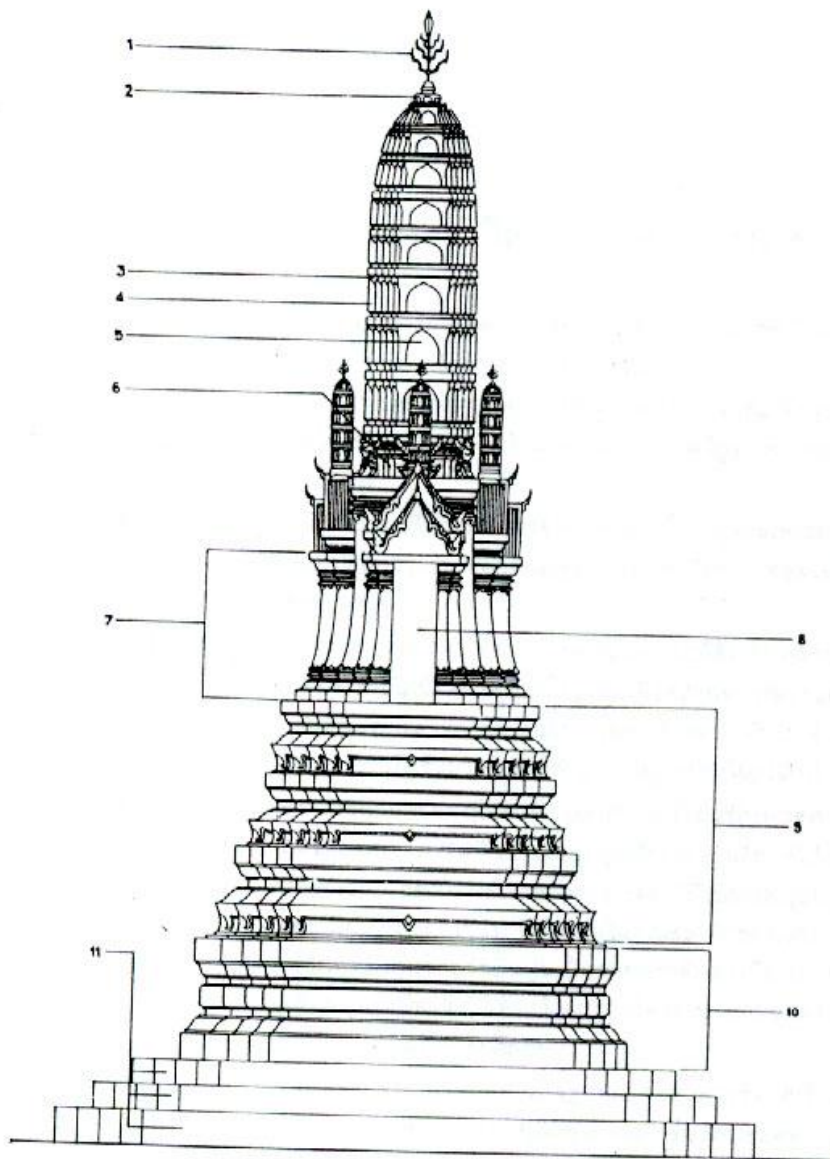
4. ทรงจอมแห หมายถึง รูปทรงพระปรางค์ที่สร้างโครงรูปเส้นรอบนอก มีลักษณะแอ่นโค้ง เหมือนอากาศทึงน้ำหนักตัวของแหที่ถูกยกขึ้น รูปทรงเช่นนี้ความจริงถูกนำมาใช้กับการออกแบบพระเจดีย์สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์มาแล้ว และต่อมาจึงพัฒนามาใช้กับรูปทรงพระปรางค์บ้าง ซึ่งอาจกล่าวได้ว่ามีเพียงองค์เดียวเท่านั้นที่งามที่สุด คือ

-พระปรางค์ประธานวันอรุณราชวราราม ธนบุรี

2. ปรากฏหลักฐาน หมายถึง พระปรากฏ 2 องค์ที่มีขนาดเท่ากัน เหมือนกัน สร้างขึ้นประกบกันในตำแหน่งด้านหน้าของอาคารหลักประธาน คล้ายพระเจดีย์คู่ที่นิยมสร้างกันมาแต่สมัยทวารวดี นิยมสร้างขึ้นเพื่อเป็นพุทธบูชา พระปรากฏคู่นั้นไม่ค่อยพบเห็นมากนัก เช่น พระปรากฏคู่

- วัดสระบัว จ. เพชรบุรี
- วัดมหาธาตุ กรุงเทพฯ

องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของพระปรางค์

ภาพที่ ค.14 องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของพระปรางค์

1. นกสูด

องค์ประกอบตกแต่งส่วนยอดปลายสุดของพระปรางค์ ที่ทำด้วยโลหะหล่อเป็นรูป 4 แฉกคล้ายปลายดาบ ต่อซ้อนกัน 2-3 ชั้น ระหว่างกลางแทรกด้วยแกนคล้ายปลายหอก นกสูดนี้มีชื่อเรียกหลาย

อย่าง เช่น “ถ้ำภูเขัน” “ฝักเพกา” แต่ในเชิงความหมายแล้วน่าจะหมายถึง “ตรีศูล” อาวุธประจำกายของ พระอิศวร

2. บัวกลุ่ม

องค์ประกอบที่เป็นส่วนของอาคารที่อยู่บนยอดสุดของพระปรางค์ นิยมทำเป็นรูปกลีบบัวเข็ม ตั้งรับ “นภศูล” บางตำราเรียกว่า “จอมโมฬี” ซึ่งแปลว่า ยอดสูงสุด

3. ชั้นรัดประคด

ชื่อเรียกชั้นของยอดพระปรางค์ที่มีลักษณะโค้งเข้า คล้ายเอวพระภิกษุที่คอดเข้าอันเนื่องมาจากการนุ่งสบงที่รัดด้วยสายรัดประคด จึงเรียกว่า “ชั้นรัดประคด” ความจริงแล้วการคอดเข้าของ องค์ประกอบส่วนนี้เกิดขึ้นจากการใช้ “บัวเชิงบาตร” ซึ่งมีส่วนของคอฐานทำเป็นรูปโค้งเว้า เข้าไปนั่นเอง

4. กลีบขนุน

องค์ประกอบตกแต่งที่ประดับแทรกเข้าไปได้ “ชั้นรัดประคด” ตรงตำแหน่งมุมที่ย่อของแต่ละชั้น จึงต้องทำเป็นรูปหักฉากครึ่งเลี้ยว ซึ่งถ้าเป็นงานสถาปัตยกรรม ของปรางค์ปราสาทอย่างขอม ก็มักนิยมปั้นปูนประดับหรือแกะสลักเป็นรูปเทพต่าง ๆ ประจำทิศ แต่ในงานสถาปัตยกรรมไทย นิยมทำเป็นกลีบเกลี้ยง ๆ หรืออาจปั้นปูนเป็นลายประดับแต่เพียงเล็กน้อย การทำกลีบขนุนก็เพื่อใช้เป็นตัวสร้างกรอบโครงรูปของยอดพระปรางค์ให้ดูบรรจบเป็นทรงเรียวโค้งนั่นเอง

5. บัณเฑาะ

องค์ประกอบตกแต่งที่ทำเป็นรูปหน้าจั่วอาคารขนาดเล็ก ประดับอยู่ระหว่างกลางของ “กลีบขนุน” คู่ในของ “ชั้นรัดประคด” แต่ละชั้นของพระปรางค์ ในงานสถาปัตยกรรมไทย บัณเฑาะนิยมทำเป็นกลีบรูปโค้งแหลมเรียบ ๆ ไม่นิยมทำลวดลายประดับหรืออาจปั้นประดับแต่น้อยซึ่งตามคติเดิมของงานสถาปัตยกรรมขอมนั้น บัณเฑาะใช้เป็นเชิงสัญลักษณ์ แทนความหมายของเทพวิมาน ตามคติจักรวาล

6. ชั้นอัสดง

ชื่อเรียกชั้นของเรือนยอดพระปรางค์ส่วนที่ตั้งอยู่เหนือเรือนธาตุ นิยมทำเป็น “บัวเชิงบาตร” เพื่อให้เกิดส่วนเว้าของคอฐานสำหรับใช้ประดับรูปประติมากรรมต่าง ๆ เช่น เทวดา ครุฑ

7. เรือนธาตุ

องค์ประกอบส่วนที่เป็นตัวเรือนประธานของพระปรางค์ ที่ใช้ลักษณะของฐานปัทม์มายึดหน้ากระดานให้สูงขึ้นกว่าส่วนอื่นทั้งหมด นิยมทำเป็นห้องกลวงภายในเพื่อใช้ประดิษฐานพระพุทธรูปหรือพระสถูปจำลองที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ เรือนธาตุนี้เรียกได้อีกชื่อหนึ่งว่า “ครรกธาตุ”

8. ชุ่มจรณะ

ชื่อเรียก “ชุ่มคูหา” ที่ทำขึ้นประกอบเข้ากับองค์พระปรางค์หรือพระเจดีย์บริเวณภายนอกอาคาร ส่วนที่เป็นเรือนธาตุ เพื่อใช้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปนิยมทำพร้อมกันทั้ง 4 ด้าน จึงเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “ชุ่มทิศ” แต่ถ้าพระปรางค์นั้นทำกลวงมีทางเข้าออก ชุ่มจรณะด้านที่ใช้เป็นทางเข้าออกนั้นก็จะทำหน้าที่เป็น “ชุ่มประตู” คูหาทางเข้าแทน

9. ชุดฐานสิงห์

ชื่อเรียกองค์ประกอบที่ทำเป็นฐานสิงห์ 3 ชั้น เติมนเหนือ “ฐานปัทม์” เพื่อรับองค์ “เรือนธาตุ” ทั้งนี้เป็นกลวิธีของชาวไทยที่เอาแบบอย่างชุด “มาลัยเถา” ของพระเจดีย์มาปรับใช้กับพระปรางค์เพื่อเป็นการยึดองค์ปรางค์ให้สูงขึ้น ในบางแห่งถ้าไม่ทำฐานสิงห์ ก็นิยมทำเป็นฐาน “บัวเชิงบาตร” ซ้อนเป็นชั้น ๆ แล้วทำรูปประติมากรรม เช่น ยักษ์ ลิง หรือเทวดาแบก เช่น พระปรางค์วัดอรุณ ราชวราราม ธนบุรี ฯลฯ

10. ฐานปัทม์

องค์ประกอบสำคัญที่ถือเป็นฐานอาคารที่แท้จริง เพราะเป็นฐานที่ใช้ตั้งรับองค์เรือนธาตุ อาคารนิยมทำเป็นฐาน 4 เหลี่ยมย่อมุมรูปบัวคว่ำบัวหงาย

11. ฐานเขียง

องค์ประกอบของโครงสร้างเรือนส่วนที่เป็นฐานชั้นล่างสุด ที่ทำเป็นฐาน 4 เหลี่ยม หน้ากระดานเกลี้ยง ๆ ซ้อนกันเป็นชั้น ๆ ลดหลั่นขึ้นไป

ภาพที่ ค.15 พระพุทธปรางค์ วัดอรุณราชวราราม ธนบุรี

1.3 พระมณฑป

พระมณฑป ชื่อเรียกงานสถาปัตยกรรมไทยประเภทหนึ่งที่เอื้อให้สำหรับประโยชน์ หรือ พระไตรปิฎก หรือรอยพระพุทธรูปจำลอง มีชื่อเรียกอีกคำในสมัยอยุธยาว่า “มรฎป” ดังในพระราชพงสาวดาร กรุงศรีอยุธยาแบบพระจักรพรรดิพงศาวดารว่า “.....ศักราช 965 ปีเถาะศก.สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้ชักพระมณฑปติดอยู่ฝ่ายตะวันตกมาไว้ฝ่ายตะวันตก แล้วต่อให้พระมรฎปใส่ปีนั้น.....”

รูปลักษณะของพระมณฑปโดยทั่วไปมักคุ้นเคยกับอาคารรูป 4 เหลี่ยมจัตุรัส เป็นศาสนสถานทางสถาปัตยกรรมที่มียอด คือมีหลังคาเป็นเรือนยอดแหลมอย่างทรงปิรามิดซ้อนเป็นชั้น ๆ เรียกว่า “หลังคาทรงบุษบก” เนื่องด้วยใช้รูปแบบสัดส่วน และองค์ประกอบที่เป็นแบบแผนเดียวกัน ความจริงแล้วบุษบกกับพระมณฑป มีลักษณะที่แตกต่างกันในบางส่วนและการใช้สอยที่ไม่เหมือนกัน กล่าวคือบุษบกใช้สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดเล็ก หรือขยายใหญ่ขึ้นขนาดสำหรับคนเข้าไปนั่งได้ 1 คน อย่างเช่นให้พระเข้าไปนั่งเทศน์ ซึ่งจะเรียกชื่อใหม่ว่า “ธรรมมาสนุชบก” หรือสำหรับให้พระมหากษัตริย์เสด็จขึ้นประทับในพระราชพิธีบางอย่างก็จะเรียกว่า “พระที่นั่ง” ลักษณะสำคัญของบุษบกก็อาจจะเปิดโล่ง ทุกด้านไม่ทำฝาผนังกันและมีฐานสูง ส่วนพระมณฑปนั้นเป็นอาคารขนาดใหญ่ประมาณ 4.00 x 4.00 เมตร ขึ้นไป ตั้งบนฐานที่บไม่สูงมากเมื่อเปรียบเทียบกับส่วนเรือน ที่สำคัญพระมณฑปจะก่อหรือกั้นฝาผนังที่ทุกด้าน อาจมีหรือไม่มีหน้าต่างก็ได้

รูปแบบลักษณะของบุษบกและพระมณฑปดังกล่าว เป็นสิ่งที่สร้างสรรค์และเรียกขานในทางเชิงช่างของไทย เพราะคำจริงแล้วตามรูปศัพท์เดิมของวัฒนธรรมอินเดียในภาษาบาลีนั้น “บุษบก” หมายถึงซุ้มประดับด้วยดอกไม้ ส่วน “มณฑป” หมายถึง เรือนซึ่งปลูกใช้เพียงชั่วคราว เช่นปะรำพิธี โดยทั้งประเภทไม่จำเป็นต้องมียอด นอกจากนี้ในเวลาต่อมานั้นช่างไทยก็ยังได้นำรูปแบบของหลังคา ยอดอย่างบุษบกหรือมณฑปนี้ไปประกอบเสริมขึ้นเป็นยอดบนเรือนจตุรมุข เพื่อให้สำหรับเป็นอาคารที่ประทับขอบพระมหากษัตริย์อันเป็นการเน้นฐานานุศักดิ์ในทางสถาปัตยกรรม รวบรวมทั้งเพื่อให้เกิดรูปลักษณะใหม่ที่ไม่เหมือนกับอาคารทางศาสนาหรือเหมือนอย่างเรือนราษฎรทั่วไป จึงมีการเรียกเป็นชื่อเฉพาะอีกชื่อหนึ่งสำหรับพระที่นั่งหรือพระราชมณเฑียรอย่างนี้ว่า “ปราสาท” ตามอย่างชื่อเรียกอาคารของอินเดียทั้งนี้ความจริงน่าจะเรียกว่า “กุฎาคาร” หรือ “กุฎาคาร” มากกว่าเพราะตามรากศัพท์และรูปแบบลักษณะเดิมทางสถาปัตยกรรม ของ กุฎาคาร หมายถึง เรือนที่มีส่วนหลังคาเป็นเครื่องยอด ส่วน “ปราสาท” หมายถึงเรือนต่างๆ ไปที่มีลักษณะซ้อนกันหลาย ๆ ชั้น อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าคำเรียกอาคารลักษณะต่าง ๆ กันในประเทศไทยจะกลายไปจากลักษณะเดิมแล้วแต่ก็ให้ความหมายความเข้าใจในการแยกแยะชื่อเรียกและลักษณะที่แตกต่างกันได้ค่อนข้างชัดเจนบนพื้นฐานที่เป็นวัฒนธรรมอย่างไทย

- วัดจักรวรรดิราชาวาส กรุงเทพฯ (สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรูปบาทจำลอง)

ประเภทของพระมณฑป

พระมณฑปโดยทั่วไปสามารถแบ่งตามลักษณะตำแหน่งที่ตั้งออกได้เป็น 3 ลักษณะ คือ

1. มณฑปหลวง หมายถึงพระมณฑปที่เป็นหลักประธานของวัด โดยทั่วไปเรียกสั้น ๆ ว่า พระมณฑป เช่น พระมณฑปวัดสระไ้่น้ำ จ.สุโขทัย หรืออาจไม่ได้ใช้เป็นหลักประธานเฉพาะวัด แต่มีความสำคัญยิ่ง เช่น พระมณฑป วัดพระเชตุพน กรุงเทพฯ ฯลฯ

2. มณฑปน้อย หมายถึง พระมณฑปขนาดเล็กย้อมที่ใช้ประกอบอาคารประธาน เช่น พระมณฑปน้อยคู่วัดพุทธไสวรรค จ.อยุธยา ที่ใช้ประกอบ 2 ข้างพระปรางค์ประธานหรือมณฑปวัดพระศรีสรรเพชญ์ที่สร้างคั่นกลางระหว่างพระเจดีย์ ประธาน ฯลฯ

3. มณฑปทิศ หมายถึง พระมณฑป 4 หลังที่มีขนาดและสัดส่วนเดียวกัน วางประกอบลงในตำแหน่งของผังประธานที่มุมทั้ง 4 ทิศประกอบพระพุทธรูปปางประธานภายในประดิษฐานพระพุทธรูปต่าง ๆ เช่น พระมณฑปทิศ

- วัดอรุณราชวราราม ธนบุรี

ลักษณะและรูปแบบทางสถาปัตยกรรม

ในงานสถาปัตยกรรมไทย มีการใช้รูปแบบลักษณะของพระมณฑปในลักษณะที่แตกต่างกันไปตามความคิดและค่านิยมในแต่ละยุคสมัย แต่จะมีลักษณะร่วมประการหนึ่งก็คือมีผังอาคารเป็นรูป 4 เหลี่ยมจรดจรดภายใต้รูปทรงหลังคาที่แตกต่างกัน ดังนี้

1. แบบทรงกู่ห้

ได้แก่การใช้รูปทรงหลังคาชนิดเป็นจั่วแหลมอย่างลักษณะหลังคาเรือนพักอาศัยโดยการก่อศิลาแลงซ้อนกันแบบที่นิยมในยุคสมัยปลายกรุงสุโขทัย เช่น พระมณฑป

- วัดสวนแก้วอุทยานน้อย อ.ศรีสัชนาลัย จ.สุโขทัย
- วัดกุฎิราย อ.ศรีสัชนาลัย จ.สุโขทัย

2. แบบทรงโรง

ได้แก่การใช้รูปทรงหลังคาจั่วโครงสร้างไม้ หลังคามุงกระเบื้องมีปีกนกชักคลุมโดยรอบ เช่น พระมณฑป

- วัดมหาธาตุ(เดิมหลังคาเป็นยอดทรงนุชบก ก่อนถูกไฟไหม้)

3. แบบทรงจัตุรมุข

ได้แก่การใช้รูปทรงหลังคาจั่วเชื่อมต่อกันอย่างรูปกากบาทตามลักษณะผังมีโครงสร้างไม้ หลังคามุงกระเบื้อง เช่น พระมณฑป

- วัดสี่อริยาบท	เขตอรัญญิก	จ.กำแพงเพชร
- วัดพระเชตุพน	เขตอรัญญิก	จ.สุโขทัย

ภาพที่ ค.16 พระมณฑป วัดพระสี่อริยาบท จ.กำแพงเพชร

4. แบบทรงกรวยเหลี่ยม

ได้แก่การใช้รูปทรงหลังคาเป็นยอดแหลมอย่างทรงปิรามิด มีตัวหลังคาแต่ละด้านซ้อนกัน 3-4 ชั้นและแทบจะไม่มีการประดับตกแต่งด้วยองค์ประกอบพิเศษใด ๆ บนส่วน หลังคานี้เว้นแต่ปลายยอด อาจเป็นเป็นรูปบัวตูมประดับโครงหลังคาอาคารใช้เครื่องไม้มุงกระเบื้องดินเผา เช่น พระมณฑป

- วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ	เมืองเชลียง	จ.สุโขทัย (“กุฏิพระร่วง” ปัจจุบันเปลี่ยนโครงสร้างหลังคาเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก)
- วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ	จ. พิษณุโลก	

5. แบบทรงนุชบก

ได้แก่การใช้รูปทรงหลังคาที่มีลักษณะ และองค์ประกอบเหมือนกันทุกอย่างกับแบบแผนของหลังคาบุชบกใช้โครงสร้างไม้หลังคามุงกระเบื้องดินเผาเคลือบหรือหุ้มดินบุกการใช้แบบอย่างลักษณะนี้นิยมใช้แบบอย่างลักษณะนี้นิยมกันนับแต่สมัยนั้น (กรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมา) เช่น พระมณฑป

- วัดพระพุทธรบาท อ.พระพุทธรบาท จ.สระบุรี
- วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพฯ

6. แบบทรงมณฑก

ได้แก่การใช้รูปทรงหลังคาที่มีลักษณะและองค์ประกอบคล้ายกันแบบแผนของยอดมณฑก โดยมีโครงสร้างเป็นอาคารเครื่องก่อปูนปั้นประดับลายภายนอก เช่น พระมณฑป

- วัดพระงาม จ.พระนครศรีอยุธยา

7. แบบทรงปราสาทยอดมณฑก

ได้แก่การใช้รูปทรงหลังคาอย่างจตุรมุขตั้งรับเครื่องยอดก่ออิฐเป็นทรงพระมหามณฑก เช่น พระมณฑป

- วัดพระเชตุพน กรุงเทพฯ
- วัดกลางบางแก้ว จ.นครปฐม

8. แบบทรงปราสาทยอดปรางค์

ได้แก่ การใช้รูปทรงหลังคาอย่างจตุรมุข โครงสร้างไม้ รับยอดปรางค์อิฐก่อ เช่น พระมณฑป

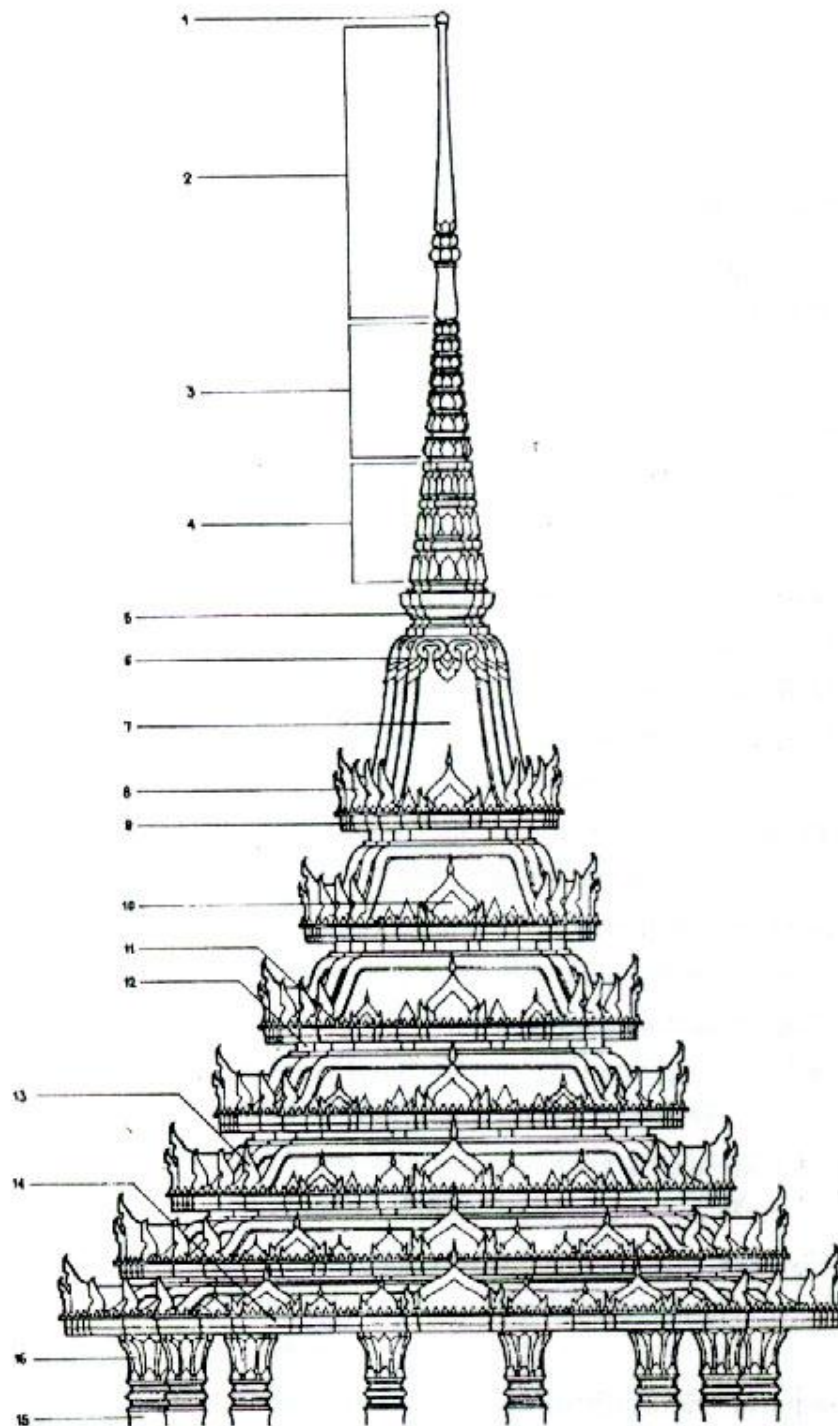
- วัดย่านอ่างทอง อ.ผักไห่ จ.อยุธยา สมัยรัชกาลที่ 3
- วัดพิชัยญาติ กรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ 4
- วัดจักรวรรดิราชาวาส กรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ 5

9. แบบทรงเจดีย์ 5 ยอด

ได้แก่การก่อรูปหลังคาวัยอิฐก่อ เป็นอย่างทรงเจดีย์โดยกึ่งกลางของแต่ละด้านทั้ง 4 เหลี่ยมหลังคาชั้นทิศ ก่อรูปเจดีย์ขนาดเล็กประดับอีกด้านละองค์เช่นพระมณฑป

- วัดพระพุทธรบาท จ.สระบุรี สร้างในสมัยพระเจ้าเสือ

องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมของพระมณฑป

ภาพที่ ค.17 คัดลอกสายเส้นจากแบบพระมณฑป วัดพระพุทธรบาท จ.สระบุรี

1. ลูกแก้ว

องค์ประกอบส่วนที่ตั้งอยู่บนปลายยอดสุดของเครื่องยอดพระมณฑปนิยมทำเป็นรูปทรงกลมเกลี้ยง บางแห่งทำเป็นรูปคล้ายหยดน้ำ และเรียกว่า “หยดน้ำค้าง”

2. ปลี

องค์ประกอบของยอดพระมณฑป ส่วนที่ทำเป็นรูปกรวยยาวลักษณะกลมเกลี้ยงคล้ายปลีกล้วย ต่อจากส่วนของปล้องโหนดขึ้นไป ตอนกลางคั่นด้วย “บัวลูกแก้ว”

3. บัวกลุ่ม

ชื่อเรียกองค์ประกอบชุดหนึ่งของส่วนปลายยอดพระมณฑป ที่ทำเป็นรูป “บัวโถ” (บัวตูมตัดปลาย) ทรงกลมซ้อนกัน 5-7 ชั้น เพื่อรับส่วน “ปลี”

4. เหม

ชื่อเรียกองค์ประกอบชุดสำคัญ ประกอบด้วยบัวเหลี่ยมย่อไม้ 12 วางซ้อนเรียงกันขึ้นไป 3 ชั้น เติมนับ “บัวกลุ่ม” องค์ประกอบชุดนี้มีใช้เฉพาะแต่ในงานสถาปัตยกรรมประเภทพระมณฑปเท่านั้น

5. บัลลังก์

องค์ประกอบสำคัญที่ทำเป็นรูปเฉพาะ “ฐานปัทม์” ย่อมุมไม้ 12 ตั้งเทินอยู่บน “องค์ระฆัง” เพื่อรับปลายยอด

6. บัวคอเสื้อ

องค์ประกอบตกแต่งที่ทำเป็นกาบหุ้มบริเวณส่วนปลายสุดตอนบนของ “ตะเม่สัน” ของบ่า “คอระฆัง” มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “กระจังคอเสื้อ”

7. คอระฆัง

ชื่อเรียกด้านหลังคาชั้นบนสุดของหลังคาพระมณฑป เหตุที่เรียกว่า “คอระฆัง” หรือ “องค์ระฆัง” เนื่องจากมีลักษณะรูปทรงรวม ทั้งตำแหน่งที่ตั้งเทินรับ “บัลลังก์” เช่นเดียวกับ “องค์ระฆัง” ของพระเจดีย์

8. นาคปัก

ชื่อเรียกองค์ประกอบประดับตกแต่งส่วนปลายด้านล่างของ “ตะเม่สัน” ของชั้นหลังคา ทำด้วยไม้แกะสลักเป็นรูป “นาคเลี้ยว”

9. เจึงกลอน

องค์ประกอบที่เป็นโครงสร้างของชั้นหลังคา ทำหน้าที่รับปลาย “กลอน” ด้านล่าง ในงานสถาปัตยกรรมที่เป็นเรือนพักอาศัย เรียกองค์ประกอบ ชั้นนี้ว่า “เจึงชาย”

10. บัณแถลง

องค์ประกอบประดับตกแต่งที่ทำเป็นรูปหน้าจั่วอาคารขนาดเล็ก มีช่อฟ้า ใบระกา หาวหงส์ ติดประดับเหนือ “เจึงกลอน” ทุกช่วงที่ “ชกเก็จ” ออกมามีขนาดใหญ่เล็กขึ้นอยู่กับตำแหน่งของการชกเก็จนั้น บัณแถลงนี้มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ซุ้มรังไก่อ”

11. กระจิงตาอ้อย

องค์ประกอบตกแต่งที่ทำเป็น “กระจิง” ขนาดเล็กติดเป็นแผงยาว ประดับเสริมส่วนเหนือ “เจึงกลอน” บริเวณส่วนหน้าของ “บัณแถลง”

12. ท้องไม้

องค์ประกอบส่วนที่เป็น “หน้ากระดาน” ทำหน้าที่แบ่งหรือแยกตัวของชั้นหลังคาพระมณฑปแต่ละชั้น

13. ตะเฒ่สัน

องค์ประกอบหลังคาส่วนที่หักหรือเปลี่ยนระนาบตอนมุมของผืนหลังคา มีลักษณะเป็นเส้นโค้งตามแนวรูปทรงหลังคาอาคาร

14. ชกเก็จ

ชื่อเรียกการเปลี่ยนระนาบของ “เจึงกลอน” ที่ยกเป็นชั้นหรือระดับในทางแนวนอน การชกเก็จมีขึ้นเพื่อเป็นการแก้ความเรียบของระนาบที่ยาวเกินไป รวมทั้งเพื่อให้เกิดความตื้นลึกที่แตกต่างของระนาบนั้น

15. เสาพะไล

ชื่อเรียกเสาชนิดหนึ่งที่ตั้งลอยอยู่ภายนอกอาคาร เพื่อทำหน้าที่รับดัดหลังคาผืน สุดท้ายที่ยื่นเลยขอบผนังออกมา

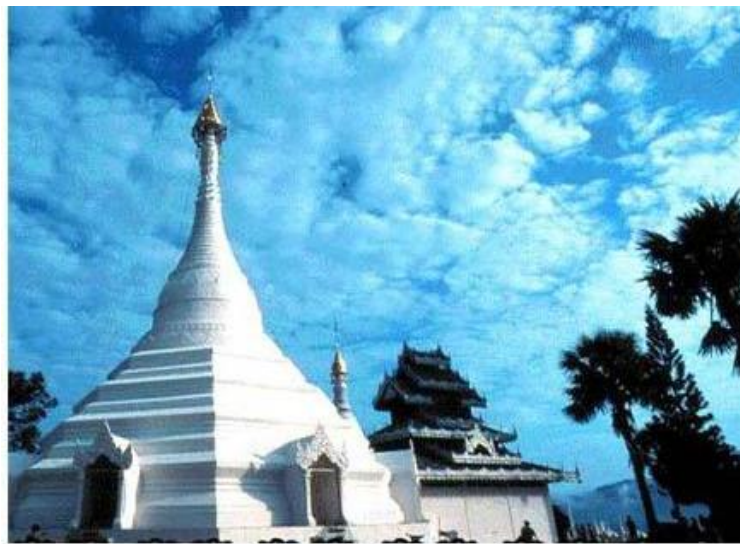
16. บัวแวง

ชื่อเรียกส่วนประดับหัวเสา ที่ทำเป็นลักษณะรูปบัวกลีบยาวเรียวยาวคล้าย “บัวแวง” นิยมใช้กับเสาชนิดเสาเหลี่ยมหรือเสาข้อมุม “บัวจกล” ก็เรียก

หน่วยที่ 2 ลักษณะรูปแบบสถาปัตยกรรมในสมัยต่างๆ

2.1 สมัยทวาราวดี (พุทธศตวรรษที่ 11-18)

โบราณสถานสมัยทวาราวดีที่เหลืออยู่ในปัจจุบัน จะเหลือแต่แนวกำแพงคันดินคูเมือง ซากฐานรากเจดีย์และอาคารบางหลัง การก่อสร้างมีทั้งใช้ศิลาแลงและอิฐ โดยอาศัยยางเหนียว (ยางจากต้นไม้) เป็นน้ำยาประสาน การประดับตกแต่งใช้ปูนปั้นประดับและรูปปั้นดินเผาไฟ ซึ่งรวมทั้งการปั้นลวดลาย ลักษณะสถาปัตยกรรมสมัยทวาราวดีเป็นเช่นไรนั้น อาจสันนิษฐานได้จากรูปทรงซึ่งพบเห็นบนพระพิมพ์และซากอาคารและเหลืออยู่ มีลักษณะเป็นเจดีย์ทรงกลม ยอดแหลม มีฐานสูง โดยรอบฐานมีเจดีย์เล็ก 4 องค์อยู่ตรงมุม และมีภาพปูนปั้นประดับอยู่โดยรอบ นอกจากนี้ยังมีเจดีย์อีกแบบหนึ่งที่ประดับตกแต่งมาก เป็นเจดีย์เหลี่ยมแบบ 4 เหลี่ยมซ้อนเป็นชั้น ๆ 5 ชั้น แต่ละด้านมีพระพุทธรูปประดับ นับรวมได้ทั้งหมดถึง 60 องค์ เจดีย์แบบนี้มีอยู่ที่วัดคู์กุด จังหวัดลำพูน เป็นต้น

ภาพที่ ค.18 เจดีย์วัดพระธาตุ คอยกองมูล จ.แม่ฮ่องสอน

ศาสนสถานที่สร้างแบบใหญ่คือ สถูป ๗ วัดพระเมรุ จังหวัดนครปฐม สร้างซุ้มกุหา 4 ห้อง ภายในกุหาประดิษฐานพระพุทธรูปปางประทานพรอยู่ 4 องค์ ๆ ละซุ้ม สถูปนี้มีระเบียงคดล้อมรอบ ลักษณะเป็นแบบเดียวกัน อาณันทเจดีย์ที่เมืองพุกาม ประเทศพม่า

จากการพิจารณาศิลปะวัตถุต่าง ๆ สมัยทวาราวดีแสดงให้เห็นว่าอาณาจักรทวาราวดีมีการปกครองเป็นปึกแผ่น มีพระราชาเป็นหัวหน้า เพราะมีคำจารึกบนเหรียญเงินว่า

“ศรีทวารวดี ศวรรณุยะ แปลว่าบุญของพระราชแห่งศรีทวารวดี”

2.2 สมัยศรีวิชัย (พุทธศตวรรษที่ 13-18)

ศิลปะแบบศรีวิชัยในประเทศไทยมีความเจริญรุ่งเรืองอยู่จนถึงพุทธศตวรรษที่ 18 มีขอบเขตตั้งแต่จังหวัดสุราษฎร์ธานีถึงจังหวัดสงขลา ซึ่งในขณะนั้นศูนย์กลางอยู่ที่อำเภอไชยาเรียกว่า คราห์ และสถาปัตยกรรมแบบศรีวิชัยเป็นสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนาแบบมหายาน พบมากที่สุดที่อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ซึ่งรวมทั้งศิลปะต่าง ๆ ด้วย สำหรับสถาปัตยกรรมสำคัญของศิลปะแบบศรีวิชัยที่ไชยาก็คือ พระบรมธาตุไชยานั่น เป็นอาคาร 4 เหลี่ยมซ้อนกัน 3 ชั้น ตั้งอยู่บนฐานยกเก็จแบบมีเสาอิงประดับ อาคารชั้นล่างสุดมีมุขยื่นทั้ง 4 ด้าน ประดับด้วยซุ้มแบบจรรยา ที่มุมทั้ง 4 ทุกชั้นจะมีเจดีย์เล็กประดับ เจดีย์นี้ระฆังจะคอดกลาง อันเป็นลักษณะเฉพาะของเจดีย์ศรีวิชัย ยอดพระบรมธาตุไชยานี้ถูกซ่อมแซมในสมัยรัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จึงทำให้ยอดแตกต่างจากยอดเดิมไป (ปัจจุบันยอดเดิมยังคงตั้งอยู่บริเวณลานด้านหน้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติไชยา)

ภาพที่ ค.19 พระบรมธาตุไชยา

ภาพที่ ค.20 เจดีย์วัดพุทธาวาส

ลักษณะเจดีย์ศรีวิชัยอีกแบบหนึ่งคือเจดีย์ทรงกลม ระฆังเอนคอด ตั้งอยู่บริเวณภายในลานระเบียงคดของพระบรมธาตุไชยาทางด้านหลังพระอุโบสถ มีลักษณะฐานแบบบัวลูกแก้วคั่นรับองค์เจดีย์ ระฆังเป็นแบบระฆังเอนคอด ต่อด้วยยอดแบบปล้องไฉน นับเป็นเจดีย์ทรงกลมแบบศรีวิชัยของไชยาที่มีลักษณะแตกต่างกับเจดีย์ทรงกลมในชวา ลักษณะเจดีย์ทรงกลมเช่นนี้ได้ขยายอิทธิพลไปถึงสถาปัตยกรรม ณ สุโขทัย เช่นที่วัดพระพายหลวง มีเจดีย์ทรงกลมก่อด้วยศิลาแลง องค์ระฆังเอนคอด ตั้งอยู่บนฐานสูง นอกจากนี้ยังมีเจดีย์ชนิดมีเรือนธาตุประดับด้วยจระนำ เป็นเจดีย์ชนิด 5 ยอด ณ วัดเจดีย์เจ็ดแถว เมืองศรีสัชนาลัย ก็ได้รับอิทธิพลจากศิลปะสถาปัตยกรรมของศิลปะสมัยศรีวิชัยเช่นกัน

เจดีย์วัดแก้ว อำเภอไชยา เป็นเจดีย์ 4 เหลี่ยมซ้อนเป็นชั้นแบบเจดีย์วัดพระบรมธาตุไชยา แต่เจดีย์ที่วัดแก้วมีลักษณะเหมือนปราสาทจามในประเทศขวนในพุทธศตวรรษที่ 15 ที่ว่าเหมือนปราสาทจามนั้นเพราะผังเป็น 4 เหลี่ยม มีซุ้มเป็นมุขยื่น หลังคาซุ้มซ้อน 2 ชั้นเช่นปราสาทจาม ภายในซุ้มเป็นประดิษฐานพระพุทธรูป ที่ผนังด้านนอกของเรือนธาตุมีเสาอิงชนิดลัดท้องไม้ ซุ้มของเจดีย์วัดแก้วนี้เป็นซุ้มโค้ง ปลายม้วนเข้า มีส่วนปลายของยอดแหลม ลักษณะซุ้มเช่นนี้ก็เหมือนกับซุ้มในศิลปะชวาโดยทั่วไป และเป็นการก่ออิฐชนิดไม่สอปูน อันเป็นสถาปัตยกรรมแบบเก่า เฉพาะเจดีย์ที่วัดแก้วนี้ควรเรียกว่ามณฑปวัดแก้วจะเหมาะสมที่สุด

สถาปัตยกรรมแบบศรีวิชัย ที่สามารถเป็นตัวอย่างอ้างอิงได้อีกแบบหนึ่งก็คือ พระบรมธาตุนครศรีธรรมราช แต่องค์พระบรมธาตุได้ถูกซ่อมแปลงเป็นทรงลังกาในพุทธศตวรรษที่ 17 อย่างไรก็ตามด้านหน้าทางเข้าระเบียงคดพระบรมธาตุมีเจดีย์แบบ 5 ยอดองค์หนึ่ง เจดีย์แบบ 5 ยอดนี้อาจจะถือได้ว่าเป็นเจดีย์ 5 ยอดแบบศรีวิชัย โดยมีฐานเป็นอาคารย่อมุมไม้ยี่สิบ แต่ละด้านมีซุ้มคูหาประดิษฐาน

พระพุทธรูป ต่อจากฐานจะเป็นฐานเล็กซ้อนย่อมุมที่รับเจดีย์องค์ใหญ่ ส่วนยอดบนมุขนี้มีเจดีย์เล็กประดับอยู่ ลักษณะของเจดีย์ประธานและเจดีย์บนยอดมุขเป็นเจดีย์ระฆังเอวคอดแบบศรีวิชัย เจดีย์นี้เป็นเจดีย์ 5 ยอดแบบศรีวิชัยที่เป็นเครื่องชี้ให้เห็นถึงสถาปัตยกรรมแบบศรีวิชัยที่เมืองนครศรีธรรมราช

เจดีย์ ณ วัดเขาน้อย จังหวัดสงขลา เป็นเจดีย์ที่สร้างอยู่บนภูเขา ปัจจุบันเหลือแต่เพียงฐาน 4 เหลี่ยมย่อมุมแบบขกเก็จ ส่วนกลางของแต่ละด้านมีซุ้มโค้งแบบศรีวิชัย ที่มุมจะเห็นแนวเป็นฐาน 4 เหลี่ยม ซึ่งอาจจะเป็นที่รองรับเจดีย์เล็ก แทนที่จะยกเก็จออกตอนกลางซุ้มก็ยกเก็จออกตอนมุม ส่วนกลางเป็นเจดีย์ใหญ่ (ซึ่งข้อนี้สันนิษฐานว่าอาจจะเป็นอย่างนี้ได้) เพราะยังมีแนวอิฐที่เรียงให้เห็นรอยลูกแก้วของเจดีย์ตอนที่เป็นองค์ระฆังตอนกลาง สถาปัตยกรรมในศิลปะศรีวิชัยทางภาคใต้ของไทยนี้ ไม่พบผังบริเวณที่จะบ่งชี้ได้เหมือนสถาปัตยกรรมในเกาะชวบางแห่งที่ยังเหลือแนวของระเบียงคด เพราะทางภาคใต้ของไทยที่พบส่วนมากเป็น โศกเจดีย์หรือมณฑป ดังเช่นวัดแก้วที่ไชยา และเขาน้อยที่สงขลา ซึ่งพระบรมธาตุไชยาก็ได้ถูกซ่อมแซมตลอดเวลา ฉะนั้นวัดหรือโบราณสถานในสมัยศรีวิชัยส่วนใหญ่อาจเป็นเพียงวัดอนุสาวรีย์ ส่วนที่จำพรรษาของสงฆ์อาจจะอาศัยจำพรรษาตามถ้ำ และปลูกแยกต่างหากไหลออกไป แต่มีพระภิกษุสงฆ์มาปฏิบัติรักษา ในสมัยโบราณจะมีพวกเลกวัด แต่ในสมัยศรีวิชัยมีหรือไม่ ไม่ยืนยัน ประเพณีทางศาสนาเช่นนี้ ได้ติดมาถึงเมืองนครศรีธรรมราช โดยจะเห็นได้ว่าแต่เดิมวัดพระบรมธาตุนครศรีธรรมราช ก็มีได้เป็นวัดที่มีพระภิกษุสงฆ์จำพรรษา เป็นวัดส่วนกลาง มีพรุครูลังกาแก้วลังกาเดิม ลังาราม เป็นผู้รักษาปฏิบัติ

ภาพที่ ค.21 พระธาตุ วัดพระธาตุส่ว

2.3 สมัยลพบุรี(พุทธศตวรรษที่ 16-18)

สถาปัตยกรรมสมัยลพบุรีสร้างด้วยอิฐและหิน การสร้างสถาปัตยกรรมของสมัยลพบุรีนั้นมีทั้งที่สร้างในศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ ลักษณะสถาปัตยกรรมเป็นอาคารรูป 4 เหลี่ยมมียอดเป็นชั้น ๆ ซ้อนกันขึ้นไปจนแหลมมนที่มุมของอาคารนี้จะขอมุม ทำเป็นลวดมุมแบบย่อเหลี่ยม ลักษณะเช่นนี้เรียกกันโดยทั่วไปว่า ปรางค์ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมอินเดียแบบที่เรียกว่า ศิขร ในศิลปะการตกแต่งสถาปัตยกรรมสมัยลพบุรีนั้นไม่นิยมพื้นที่ว่าง จะมีการตกแต่งลวดลายดอกไม้ ใบไม้ และลายประติมากรรมตามส่วนต่าง ๆ ของอาคารหรือบางแห่งก็ประดับด้วยภาพ ลักษณะการวางผังอาคารก็เป็นแบบง่าย ๆ แบบกากบาท มักมีการสร้างระเบียงคดล้อมรอบ สถาปัตยกรรมเหล่านี้ใช้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปหรือพระโพธิสัตว์ พระพุทธรูปนิยมสร้างเป็น 3 องค์ อันหมายถึงธรรมกาย ได้แก่พระธรรม สัมโภคกาย คือการที่ตรัสรู้ และนิรมาณกาย ได้แก่มนุษย์ อันมี เกิด แก่ เจ็บ ตาย

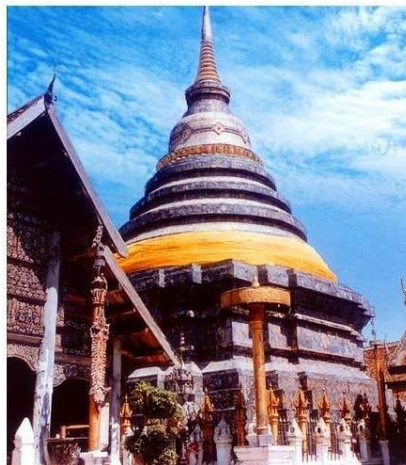

ภาพที่ ค.22 ปราสาทเมืองสิงห์

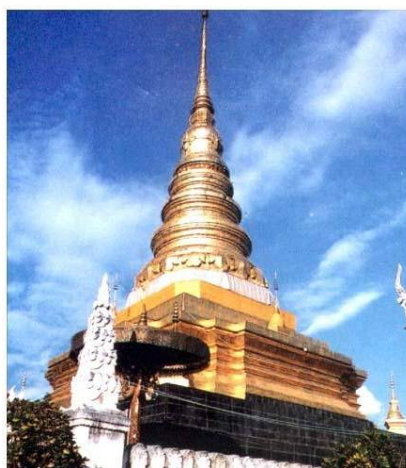
อาณาจักรลพบุรีมิได้สิ้นสุดลงไปโดยทันทีทันใด เมื่ออาณาจักรสุโขทัย ตั้งขึ้นโดยคนไทยใน ราวพุทธศตวรรษที่ 18 อาณาจักรลพบุรีก็ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของอาณาจักรสุโขทัย เพราะเป็น ระยะเวลาของการมีอิทธิพลของไทยในแถบภาคกลางและแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ศิลปะต่าง ๆ ก็ พยายามแสดงถึงเอกลักษณ์ความเป็นไทยโดยจับไล่อิทธิพลขอมให้หมดสิ้น

2.4 สมัยเชียงแสน(พุทธศตวรรษที่ 17-24)

ลักษณะสถาปัตยกรรมแบบเชียงแสน สถาปัตยกรรมเชียงแสนที่เก่าถึงสมัยพุทธศตวรรษที่ 16 ไม่พบ พบแต่ที่สร้างสมัยหลังพญามังรายลงมา สถาปัตยกรรมเป็นสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวกับศาสนาพุทธ คือการสร้างโบสถ์ วิหาร และเจดีย์ โบสถ์และวิหารสร้างด้วยไม้ เสาใช้เสาไม้เป็นส่วนมากผนังกันเป็น ฝาไม้ บริเวณช่วงที่ประดิษฐานพระพุทธรูป ฝาทำเป็นแบบฝาปะกน ตอนหน้าเป็นโถงตลอด หลังคา เป็นหลังคาซ้อนกันหลายชั้น การมุงหลังคาด้วยกระเบื้องดินเผาหรือกระเบื้องไม้ ไม่นิยมตีฝ้าเพดาน มี ทางขึ้นทางด้านหน้าและทางลงทางด้านข้าง

ภาพที่ ค.23 วัดพระธาตุลำปางหลวง จ.ลำปาง

ภาพที่ ค.24 วัดพระธาตุแช่แห้ง จ.น่าน

2.5 สมัยสุโขทัย(พุทธศตวรรษที่ 18-20)

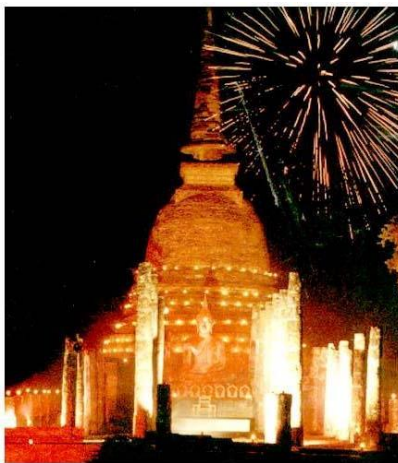
สถาปัตยกรรมสมัยสุโขทัยแบ่งเป็นแบบต่าง ๆ ดังนี้คือ

1. อาคารที่เป็นโบสถ์วิหาร
2. อาคารทรงมณฑป
3. อาคารทรงเจดีย์

อาคารที่เป็นโบสถ์ วิหาร นิยมสร้างเป็นอาคารโถง วิหารมีลักษณะใหญ่กว่าโบสถ์ ใช้เป็นที่ประชุมฟังธรรม เสาเป็นเสากลมหลังคาซ้อนหลายชั้น กระเบื้องที่ใช้มุงเป็นกระเบื้องเคลือบแบบสังคโลก ไม่มีการใช้ช่อฟ้าใบระกาหางหงส์เช่นสมัยปัจจุบัน ช่อฟ้าเป็นสังคโลกชนิดปั้นลม หางหงส์เป็น

สิงห์หรือมกรปั้น คูได้รอบด้าน เป็นสังคโลกเขียนลายสีดำ อาคารทรงมณฑปมีลักษณะเป็นอาคาร 4 เหลี่ยม มีหลังคาเป็นเครื่องไม้ มุงกระเบื้องซ้อนเป็นชั้น ๆ ประมาณ 3 ชั้น อาคารทรงมณฑปที่มีชื่อคือ มณฑปพระอนันะ วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย ส่วนอาคารทรงเจดีย์นั้นแบ่งได้ออกเป็น 3 แบบ คือ

เจดีย์แบบสุโขทัยแท้ เรียกกันว่าเจดีย์ ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ หรือทรงดอกบัว มีฐาน 4 เหลี่ยม 3 ชั้น องค์เจดีย์ย่อเหลี่ยม 3 ชั้น องค์เจดีย์ย่อเหลี่ยมไม้ยี่สิบ ยอดทำเป็นดอกบัวตูม เจดีย์ชนิดนี้สร้างเป็นหลักประธานของวัดที่สำคัญ เช่น วัดมหาธาตุเมืองสุโขทัย และที่เมืองศรีสัชนาลัย

ภาพที่ ค.25 วัดมหาธาตุเมืองสุโขทัย จ.สุโขทัย

เจดีย์แบบทรงลังกา โดยการนำแบบอย่างมาจากลังกา แต่สมัยสุโขทัยเปลี่ยนฐานให้สูงขึ้น องค์ระฆังไม่ตั้งตรงอย่างลังกา กลับทำเส้นรอบนอกองค์ระฆังให้ชะลูดขึ้น เจดีย์แบบนี้ใช้สร้างเป็นหลักประธานของวัดเช่นกัน เช่น วัดช้างล้อมเมืองสุโขทัย วัดช้างล้อมเมืองศรีสัชนาลัย

เจดีย์แบบศรีวิชัยผสมลังกา เจดีย์สร้างเป็นแบบฐานสูง เป็นฐาน 4 เหลี่ยมมีซุ้มจรนมา ที่ยอดเป็นเจดีย์ทรงกลมแบบลังกา และที่มุมมีเจดีย์เล็ก ๆ หรือบางแบบมีเจดีย์ครึ่งวงกลมซ้อนกันเป็นชั้น ๆ เช่น เจดีย์ราย วัดเจดีย์เจ็ดแถว เมืองศรีสัชนาลัย

ภาพที่ ก.26 วัดเจดีย์เจ็ดแถว จ.สุโขทัย

2.6 สมัยอุทอง(พุทธศตวรรษที่ 17-20)

อาณาจักรอุทองยังเป็นอาณาจักรที่กลางเดือน เพราะแต่เดิมนักวิชาการไทยมักมองแต่พระพุทธรูปโดยมิได้คำนึงถึงสถาปัตยกรรม ศิลปะอุทองนี้เจริญแพร่หลายควบคู่กันไปกับการสถาปัตยกรรม อาณาจักรอุทองมีขอบเขตแคไหน ซึ่งขณะนี้ก็ยังไม่เป็นที่ยุติ แต่เท่าที่พบสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมแบบที่กำหนดเรียกว่าอุทองนี้ มีอยู่ในบริเวณจังหวัดสุพรรณบุรี นครปฐม อุทอง ชัยนาท ลพบุรี อุทัย ถัดกันว่าศูนย์กลางอาณาจักรอุทองอยู่ตรงข้ามกับฝั่งเกาะเมืองอุทัยโดยเรียกว่า เมืองอุทัย ศิลปะอุทองหรืออุทัยนี้มีอิทธิพลศิลปะแบบทวารวดีมากที่สุด ทั้งพระพุทธรูปและภาพปูนปั้นประดับที่เห็นได้เด่นชัดก็คือภาพประดับตามฐานเจดีย์ซึ่งขุดพบบริเวณวัดพระประโทนจังหวัดนครปฐม

ลักษณะสถาปัตยกรรมอุทอง ศิลปะสมัยอุทองเป็นศิลปะที่เกี่ยวกับศาสนาพุทธลัทธิเถรวาท (หินยาน) ฉะนั้นการก่อสร้างจึงเกี่ยวกับศาสนาพุทธลัทธิ เป็นศิลปะที่สืบเนื่องกับศิลปะสมัยทวารวดี มีการสร้างโบสถ์ วิหารและเจดีย์ต่าง ๆ ลักษณะโบสถ์ วิหาร ไม่เจาะหน้าต่าง แต่สร้างเป็นทรงยาวชั้นหลังคาเตี้ย ลักษณะเจดีย์ในสถาปัตยกรรมอุทองนั้น เจดีย์ ณ วัดพระบรมธาตุจังหวัดชัยนาท เป็นเจดีย์แบบอุทองที่ได้รับอิทธิพลศิลปะศรีวิชัย และมีเจดีย์ลักษณะฐาน 4 เหลี่ยม เรือนธาตุ 4 เหลี่ยม มีซุ้มจระนำรับฐานบัวลูกแก้วและองค์ระฆัง เจดีย์ลักษณะเช่นนี้เป็นเจดีย์แบบเฉพาะของศิลปะอุทอง ซึ่งจะพบเห็นได้โดยทั่ว ๆ ไป ณ วัดต่าง ๆ เช่น เมืองสรรค์บุรี จังหวัดชัยนาท หรือบางวัดในจังหวัดสุพรรณบุรี

ภาพที่ ค.27 เจดีย์ทรงระฆังกลม

2.7 สมัยอยุธยา(พุทธศตวรรษที่ 19 - พ.ศ. 2310)

ศิลปะอยุธยาเริ่มตั้งแต่พระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. 1893 จนถึงเสียกรุงครั้งที่ 2 พ.ศ. 2310 ศิลปะสมัยอยุธยานั้นแบ่งออกเป็น 4 ระยะ คือ

ศิลปะอยุธยายุคที่หนึ่ง นับตั้งแต่พระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยาเมื่อปี พ.ศ. 1893 จนถึงเสียกรุงครั้งที่ 2 พ.ศ. 2310 ศิลปะสมัยอยุธยานั้นแบ่งออกเป็น 4 ระยะ คือ

ศิลปะอยุธยายุคที่หนึ่ง นับตั้งแต่พระเจ้าอู่ทองสร้างกรุงศรีอยุธยาเมื่อปี พ.ศ. 1893 - พ.ศ. 1991 รวมระยะเวลาประมาณ 98 ปี ศิลปะอยุธยาในยุคนี้นิยมศิลปะแบบลพบุรี จะเห็นได้จากสถาปัตยกรรม โดยเฉพาะการสร้างวัด นิยมการสร้างปราสาทเป็นหลักประธานของวัด มีพระวิหารอยู่หน้าปราสาท มีระเบียงล้อมรอบปราสาท จากการถ่ายทอดสถาปัตยกรรมลพบุรีมาใช้ในสถาปัตยกรรมไทย สถาปัตยกรรมยุคนี้จึงไม่มีหน้าต่าง จะมีแต่ช่องลมแบบซี่ลูกกรง เรียกว่าแบบ เสามะหวด หรือบางแห่งทำเป็นแบบสันเหลี่ยมมีอกเลา วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างส่วนใหญ่เป็นอิฐ รูปประติมากรรมมีทั้งรูปเทพเจ้าและพระพุทธรูป ลักษณะส่วนใหญ่เข้มแข็ง บึกบึน มีลักษณะผสมทั้งลพบุรี อู่ทองและสุโขทัย

ภาพที่ ค.28 เจดีย์ศรีสุริโยทัย (วังหน้า) จ.พระนครศรีอยุธยา

ศิลปะอยุธยายุคที่สอง ศิลปะสถาปัตยกรรมในยุคที่สองนี้นิยมสร้างสถาปัตยกรรมแบบสุโขทัย โดยเฉพาะการสร้างเจดีย์ทรงกลม ที่เรียกกันโดยสามัญว่า ทรงลังกา การสร้างอาคารโดยเฉพาะ โบสถ์ วิหาร มีลักษณะแน่น บึกบึน กว้างใหญ่ ลักษณะอาคารโบสถ์หรือวิหารที่ดีจะมีลักษณะยกฐานสูง นิยมมีพระไลทางด้านข้าง เช่น วัดหน้าพระเมรุ วัดมเหยงค์ ฯลฯ ลักษณะประติมากรรมในยุคนี้เป็นลักษณะที่ต่อเนื่องกับศิลปะอยุธยายุคต้นซึ่งคลี่คลายมาจากศิลปะแบบอโยธยาเฉพาะงานประติมากรรมที่เกี่ยวกับพระพุทธรูป มีลักษณะอ่อนโยนไม่กร้าวเหมือนยุคแรก ๆ นิยมเรียกกันว่า แบบหน้านาง การสร้างเจดีย์นิยมสร้างเป็นเจดีย์ทรงกลมแบบเจดีย์สุโขทัย เช่น เจดีย์ที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ และเจดีย์วัดใหญ่ชัยมงคล

สถาปัตยกรรมโดยอาคารต่าง ๆ เริ่มนิยมทำเป็นเส้นโค้งที่ฐานและหลังคา ลักษณะเส้นโค้งในสถาปัตยกรรมอยุธยานี้ คงจะเป็นลักษณะสืบเนื่องมาแต่ครั้งศิลปะสมัยสุโขทัยแล้ว โดยเฉพาะชายคาชั้นปีกนกนั้น ศิลปะอยุธยาไม่นิยมสร้างยื่นออกมามาก การมุงหลังคานิยมใช้กระเบื้องชนิดหางตัดและกระเบื้องเคลือบนั้นมิใช่เป็นครั้งแรกในแผ่นดินพระเพทราชา โดยใช้มุงที่วัดบรมพุทธารามตรงพระนิวาสสถานเดิมก่อนเสวยราชย์ ซึ่งชาวอยุธยาเรียกติดปากเป็นสามัญว่า วัดกระเบื้องเคลือบ ศิลปะอยุธยาในยุคที่สามนี้ยังมีลักษณะเจดีย์ที่เป็นแบบฉบับอีกลักษณะหนึ่งคือ เจดีย์ย่อเหลี่ยมไม้สิบสอง ซึ่งสร้างในสมัยพระเจ้าปราสาททอง เช่นที่วัดชุมพลนิกายาราม อำเภอบางปะอิน จังหวัดอยุธยา

ภาพที่ ค.29 พระเจดีย์ วัดพระศรีสรรเพชญ์ จ.พระนครศรีอยุธยา

ศิลปะอยุธยายุคที่สี่ นับตั้งแต่สมัยพระเจ้าบรมโกศ พ.ศ. 2275 ถึงเสียกรุงครั้งที่ 2 พ.ศ. 2310 ศิลปะอยุธยาสมัยนี้เป็นสมัยที่มีการซ่อมแซมมากกว่าจะทรงสร้างใหม่ พระเจ้าบรมโกศทรงมีพระราชศรัทธาที่จะปฏิสังขรณ์มากกว่าจะทรงสร้างใหม่ โดยเห็นได้จากวัดต่าง ๆ ทั้งในกรุงและหัวเมือง เช่น เจดีย์ภูเขาทองที่อยุธยา ฯลฯ และศิลปกรรมชิ้นเยี่ยม ๆ ที่มีอยู่ตามหัวเมืองเป็นศิลปะที่สร้างขึ้นในสมัยนี้ทั้งสิ้น เช่น บานประตูมุก ธรรมาสน์ เทศน์ในวิหารพระพุทธชินราชที่พิษณุโลก สถาปัตยกรรมในยุคที่สี่นี้นิยมเส้นฐานและเส้นหลังคาอ่อนโค้งเป็นแนวนาน

2.8 สมัยรัตนโกสินทร์ (พุทธศตวรรษที่ 25 – ปัจจุบัน)

ศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ นิยมสั่งถ้วยชามเบญจรงค์จากประเทศจีน แต่เบญจรงค์ของช่วงสมัยรัชกาลที่ 1-2 แตกต่างจากอยุธยาตอนปลาย คือพื้นภายในชามนิยมพื้นสีขาว ลายภายนอกมีความประณีตและอยู่ในระเบียบมากกว่าศิลปะอยุธยา ในสมัยรัชกาลที่ 2 นิยมสั่งชามชนิดน้ำทองที่เรียกกันว่า “กุหลาบน้ำทอง” ลายน้ำทองในสมัยอยุธยาก็มีแต่เป็นชนิดสอดเส้นสีทอง ซึ่งแตกต่างกับสมัยรัตนโกสินทร์ และในสมัยนี้ได้มีการฟื้นฟูการทำเครื่องถมขึ้น ทั้งยังได้ขยายลงไปยังเมืองนครศรีธรรมราช ประติมากรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นโดยเฉพาะสมัยรัชกาลที่ 1

สถาปัตยกรรมสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ที่นับเป็นชิ้นเยี่ยม ๆ ก็คือ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทในพระบรมมหาราชวัง มณฑป โบสถ์ หอมนเทียรธรรม ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

พุทธปฏิมาสมัยรัตนโกสินทร์ยุคต้น โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 2 การปั้นพระพุทธรูปมีแบบอย่างพิเศษอยู่อย่างหนึ่งคือ การวางพระหัตถ์ทางขวา ตั้งเป็นฉาก จะเห็นได้จากพระประธานในโบสถ์วัดอรุณ และพระตามระเบียงคด ซึ่งเป็นฝีมือของช่างหลวง

ศิลปกรรมสมัยรัชกาลที่ 3 ได้เปลี่ยนโฉมหน้าจากแบบประเพณีนิยมเป็นแบบทศสม โดยผสมทั้งแบบยุโรปและจีน แต่ศิลปะสถาปัตยกรรมส่วนใหญ่จะเป็นศิลปะผสมระหว่างไทยและจีน เช่น การสร้างอาคารที่เป็นกระเบื้องเคลือบสีตามหน้าบันชั้นหลังคา ไม่นิยมมีช่อฟ้าใบระกาหางหงส์ ชุ่มประตุน้ำต่างจะเปลี่ยนจากแบบเดิมที่นิยมชุ่มบันแถลงและทรงมณฑปเปลี่ยนเป็นชุ่มทรงดอกไม้ แต่ขบวนการผูกลายยังคงรักษาให้เห็นเป็นชุ่มแบบหน้าบันอยู่ ชุ่มในสมัยรัชกาลที่ 3 ที่จัดกันว่างามก็มีอยู่หลายวัด เช่น ชุ่มประตุน้ำต่างวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดพระเชตุพน และอุโบสถวัดบวรนิเวศ (ก่อนซ่อมใหญ่ในปี พ.ศ. 2505) อาคารที่ก่ออิฐถือปูนจะเกิดขึ้นในสมัยนี้อย่างมากมาย เช่น หมู่ตำหนักน้อยใหญ่ในพระบรมมหาราชวัง และหมู่กุฏิที่วัดมหาธาตุวัดสระเกศ วัดสุทัศน์ วัดอรุณ ซึ่งเป็นผลจากการเปลี่ยนรสนิยมจากการสร้างด้วยไม้แบบฝาปะกนเป็นแบบผนังก่ออิฐถือปูน การประดับตกแต่งสถาปัตยกรรมนิยมสร้างรูปประติมากรรมแบบจีนเข้ามาประดับ รวมทั้งให้ตัวอย่างประติมากรรมแบบไทยแล้วให้ช่างจีนจำหลัก เป็นภาพเกี่ยวกับสัตว์ในป่าหิมพานต์ซึ่งจะดูได้จากวัดอรุณ วัดเชตุพน ฯลฯ รวมทั้งภาพคนไทยในยุคนั้น ก็จะดูได้จากวัดเทพธิดาราม แต่อารมณ์ในการจำหลักยังออกเป็นจีนมากกว่าเป็นไทยทั้งมีการยกย้ายเป็นภาพดาบี่จีนท้องพลูย ที่ทำที่แสดงออกเป็นภาพที่เรียกกันสามัญว่า *จี้ไปยแบกฐานอะ* (ละหมายถึงเจดีย์มีหลังคาแบบจีนซ้อนหลาย ๆ ชั้น) ในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้ ได้เกิดชุ่มแบบทรงมงกุฎต่อยอดบันแถลง เช่น ชุ่มพระอุโบสถวัดพระเชตุพน และวัดสุทัศน์เทพวรารามซึ่งเป็นการประดิษฐ์ชุ่มขึ้นอย่างใหม่

ภาพที่ ค.30 ระเจดีย์ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพมหานคร

ศิลปกรรมสมัยรัชกาลที่ 4 กลับนิยมแบบดั้งเดิมอย่างคตินิยมสมัยอยุธยา เช่น การสร้างวัดนิยมมีวิหารอยู่ทางด้านหน้า มีระเบียงคดต่อจากวิหารล้อมรอบเจดีย์ โบสถ์ตั้งขวางอยู่ทางด้านหลัง เป็นงานสถาปัตยกรรมอีกลักษณะหนึ่ง หน้าบันประดับกระเบื้อง ช่อฟ้าใบระกาหางหงส์เป็นปูนปั้นจะเห็นตัวอย่างของสถาปัตยกรรมยุคนี้ได้จากวัดมกุฏกษัตริยารามและวัดโสมนัสวิหาร การสร้างเจดีย์ในยุคนี้ นิยมเจดีย์ทรงกลมมากกว่าเจดีย์เหลี่ยม ชุ่มประตุน้ำต่างมักทำเป็นรูปพระปรมาภิไธย เช่น ชุ่ม ณ ปราสาทพระเทพบิดรหรือวัดราชประดิษฐ์ อันเป็นวัดประจำรัชกาล โดยทำเป็นทรงมงกุฎ สถาปัตยกรรมที่ยอดเยี่ยมที่สุดในยุคนี้คือ ปราสาทพระเทพบิดร และพระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกษ์ ปราสาทพระเทพบิดร และพระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกษ์ ปราสาทพระเทพบิดรอยู่ในบริเวณวัดพระแก้ว เป็นปราสาทยอดปราศรัยที่งามทั้งทรวดทรง สัดส่วน ความสัมพันธ์ระหว่างสีของตัวปราสาทและสีของยอดอาคาร ชั้นที่รับยอดปราศรัยแทนที่จะทำเป็นชั้นไฉรารับหลังคาเช่นยอดปราสาททั่วไป กลับทำเป็นชั้นอัสดงรับยอดปราศรัยแทน ส่วนพระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกษ์เป็นพลับพลายอดหลังเล็ก เป็นพลับพลาโถงใช้เป็นที่เสด็จขึ้นประทับพระราชยานในงานพระราชพิธี สำหรับชุ่มประตุน้ำต่างที่เป็นแบบพื้น ๆ ใช้ทั่ว ๆ ไป ก็คือ ชุ่มบันแถลงประดับด้วยดอกไม้

ศิลปกรรมสมัยรัชกาลที่ 5 ในสมัยรัชกาลที่ 5 ถือเป็นช่วงที่ประเทศชาติได้เปลี่ยนโฉมหน้าในการพัฒนาบ้านเมืองเพื่อให้เจริญรุดหน้าและเป็นการสกัดกั้นการล่าเมืองขึ้นของชาติมหาอำนาจ สมัยนี้ไทยได้ปฏิวัติหมดจากการแต่งกาย การปกครอง สถาปัตยกรรม เปลี่ยนเป็นแบบยุโรปเรือนฝากระดานแบบฝาปะกบค้อย ๆ หมดไป อาคารแบบยุโรปและอเมริกาเข้ามาแทนที่ สถานที่ราชการได้เปลี่ยนเป็นสร้างแบบยุโรป ตลอดจนวังเจ้านายชนิดที่เป็นท้องพระโรงมีช่อฟ้าใบระกาได้เปลี่ยนเป็นตึกแบบฝรั่ง สมัยรัชกาลที่ 5 มีการสร้างศิลปะสถาปัตยกรรมที่มีชื่อเสียงก็คือ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทแต่เป็นแบบผสมกับยุโรป วัดราชบพิธอันเป็นวัดแบบไทยและเป็นวัดประจำรัชกาล วัดนี้บุด้วยกระเบื้องเบญจรงค์ทั้งวัด บานประตูโบสถ์ วิหาร ประดับมุขวัดเบญจมบพิตรเป็นการออกแบบที่เอาศิลปะดั้งเดิมมาดัดแปลง มีระเบียงลวดอยู่รอบนอก ด้านหลังพระอุโบสถปล่อยพื้นที่เป็นลานกว้างอยู่ภายใน เป็นการก้าวไปข้างหน้าอีกอย่างหนึ่งของศิลปะสถาปัตยกรรมไทย ภาพจิตรกรรมและประติมากรรมได้ใช้วิธีการแบบสากล โดยคำนึงถึงสัดส่วนระยะใกล้ไกลและโครงสร้างของร่างกาย ฉะนั้นจิตรกรรมและประติมากรรมในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงเป็นการเปลี่ยนจากยุคโบราณมาเป็นต้นสมัยของศิลปกรรมอย่างปัจจุบัน

หน่วยที่ 3 ลักษณะและรูปทรงทางสถาปัตยกรรมของ ชุ่ม ประตู่วัดและ ศาลา ในเขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาส

3.1 ชุ่มและประตู่วัด

เป็นองค์ประกอบศิลปะสถาปัตยกรรมชุดแรกที่จะต้องพบก่อนเข้าพุทธสถาน ใด ๆ ด้วยเป็นงานสถาปัตยกรรมที่ทำหน้าที่เป็นช่องทางเข้าออกของพระอาราม ชุ่มประตู่นี้ถือเป็น จุดสำคัญยิ่งสำหรับสภาวะจิตของผู้มาเยือนที่กำลังเปลี่ยนความรู้สึกจากแดนโลกเมื่อเริ่มเข้าสู่แดนธรรม เพราะในทันใดที่ก้าวเท้าเหยียบข้ามธรณีประตู่วัดเข้าไป ภาวะแห่งโลกธรรมภายนอกอันสับสนยุ่งเหยิงจะสลายกลายเป็นความเงียบสงบ แห่งดินแดนโลกุตระธรรมภายในทันที ชุ่มประตู่ทุกวัดจึงมักมีการกำหนดตำแหน่งและที่ตั้งที่เหมาะสมและด้วยเหตุที่วัด ๆ หนึ่งแบ่งออกเป็น 2 หลักเขต คือเขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาส (ส่วนเขตธรณีสงฆ์อาจถูกใช้เพื่อประโยชน์ทางด้านอื่น ๆ ที่เป็นของฆราวาส) ดังนั้นการกำหนดตำแหน่งชุ่มประตู่ อาจต้องมีหลาย ๆ จุดสำหรับเอื้อต่อการเข้าถึงเขตทั้ง 2 เพื่อไม่ให้เป็นการใช้ในลักษณะที่ร่วมกันโดยตรง แต่ทั้งนี้จะต้องมีจุดใดจุดหนึ่งที่เป็นประตู่หลักในจำนวนทั้งหมด ที่เป็นทางเข้าสู่ภายในยังศูนย์กลางประธาน

ภาพที่ ค.31 เจดีย์สถานที่ฝังศพเจ้าฟ้ากุ้งและหม่อมสังวาลย์

ตำแหน่งที่ตั้งอาคาร

ที่ตั้งหรือตำแหน่งรวมทั้งลักษณะรูปแบบของชุ่มประตู่วัดนั้น ขึ้นอยู่กับความสำคัญและขนาดของวัดกล่าวคือ หากเป็นวัดสำคัญ ๆ ก็นิยมให้มีชุ่มประตู่ทางเข้า เข้าออกได้ทั้ง 4 ส่วน และจะให้ชุ่ม

เนื่องจากซุ้มประตูวัดเป็นสิ่งเดียวที่ใช้เป็นทางเข้าทางออกระหว่างโลกภายในและโลกภายนอก ดังกล่าว กำหนดลักษณะของรูปแบบทางสถาปัตยกรรมจึงเป็นต้องเน้นให้เป็นจุดเด่นเตะตาหรือสังเกตเห็นได้ง่าย แต่มีข้อกำหนดอยู่ที่รูปแบบลักษณะและขนาดจะต้องไม่ไปทำลายคุณค่าความงามของอาคารประธานภายในนั้น

โดยทั่วไปแล้วการทำซุ้มประตูประกอบกำแพงของวัด จะใช้วิธีการก่อสร้างด้วยระบบเครื่องก่อเป็นหลักนับแต่ฐานถึงยอด ยกเว้นซุ้มประตูที่ต้องการมีรูปทรงหลังคาเป็นอย่างทรงคฤห์ ก็จะก่ออิฐถือปูนถึงส่วนเรือนแล้วตั้งเครื่องบนด้วยโครงสร้างหลังคาไม้ มุงกระเบื้อง ตกแต่งหลังคาด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์อาจมีหรือไม่มีหน้าบัน ขนาดของซุ้มประตูทั่วไปมักอยู่ในระยะกว้างประมาณ 1.50 – 2.00 เมตร และสูงประมาณ 2.50 – 4.00 เมตร (ไม่นับระยะเครื่องบน) ส่วนชนิดเครื่องก่อทั้งหลังมีบ้างที่ก่ออิฐฉาบปูนเรียบ บ้างประดับกระเบื้องเคลือบสี บ้างปั้นปูนประดับลายและบ้างก็ใช้วัสดุบุ เช่น หินอ่อน ฯลฯ บานเปิดปิดรวมทั้งกรอบเขตหน้าล้วนใช้เครื่องมือทั้งสิ้น ตัวบานข้างเรียบ บ้างก็แกะสลักลาย บ้างเขียนสี บ้างเขียนลวดรดน้ำซึ่งอาจเป็นรูปวาดทวารบาล เช่น เชื้อวาทอง หรือลายไม้ดอกต่าง ๆ หรืออื่น ๆ ประกอบ

ภาพที่ ค.34 ซุ้มประตู “ทรงบันแถลง” วัดราชบูรณะ จ.พระนครศรีอยุธยา

ลักษณะและรูปแบบโดยทั่วไปในงานสถาปัตยกรรมไทยของซุ้มประตูวัด แบ่งตามลักษณะของรูปทรงหลังคาได้ 8 อย่างคือ

1. ทรงบันแถลง หมายถึง ซุ้มประตูที่ทำเป็นรูปโค้งแหลม กรอบซุ้มปั้นปูนด้วยการใช้เครื่องประดับช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ซุ้มประตูลักษณะนี้ใช้ตั้งแต่สมัยอยุธยาลงมา เช่น ซุ้มประตูกำแพงวัด

- วัดราชบูรณะ

จ.พระนครศรีอยุธยา

2. ทรงโค้ง หมายถึง ชุ่มประดูที่เป็นเครื่องก่อกัณฑ์หมด ส่วนยอดชุ่มก่อเป็นรูปโค้งครึ่งวงกลม ชุ่มประดูประเภทนี้ น่าจะถือได้ว่าพัฒนารูปแบบจากแบบทรงบันแถลงที่เป็นรูปโค้งกลมเป็นแบบที่นิยมกันมากในยุคสมัยรัตนโกสินทร์นับแต่รัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา เมื่อประเทศไทยรับอิทธิพลและรูปแบบวัฒนธรรมจากตะวันตก ซึ่งอิทธิพลดังกล่าวนี้มีผลต่อวิถีชีวิตของคนไทยแล้ว งานก่อสร้างทางสถาปัตยกรรมก็ได้รับผลกระทบด้วยเช่นกัน (ความจริงการใช้ชุ่มประดูโค้งนั้นก็มีมาแล้วในสมัยอยุธยา นับแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ซึ่งก็ได้รับอิทธิพลจากตะวันตกเช่นกัน โดยเฉพาะฝรั่งเศส ดังจะเห็นได้จากลักษณะของชุ่มประดูโค้งทางเข้าบ้านพักรับรองราชทูต จ.ลพบุรี) และด้วยเหตุที่เป็นอิทธิพลรูปแบบของตะวันตก ดังนั้นการใช้ลวดลายประดับจึงไม่ใช่แบบอย่างลักษณะไทยที่เป็นข้อฟ้า ในระกาหางหงส์ แต่จะใช้แบบแผนที่เรียบง่ายอย่างตะวันตก โดยเน้นเพียงลวดบัวเล็กน้อย ปลายชุ่มอาจปั้นเป็นลายม้วนเข้าคล้ายใบไม้หรือบางแห่งก็ประดับรูปถ้วยเล็ก ๆ ซึ่งประดุกำแพงลักษณะนี้มีให้ศึกษาได้ เช่น ที่ชุ่มประดุกำแพงวัด

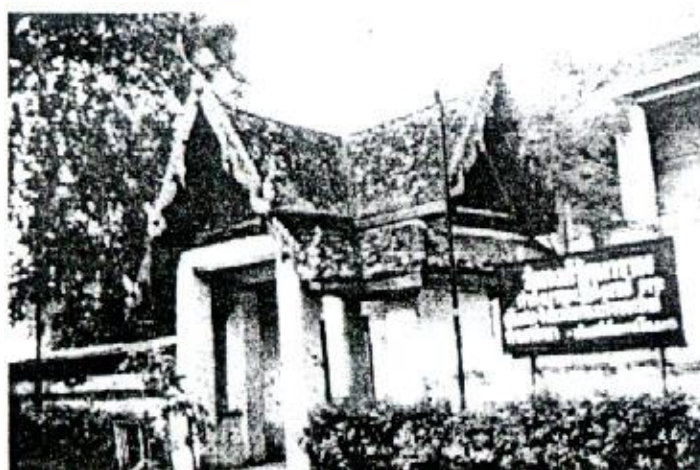
- วัดแม่นางปลื้ม จ.พระนครศรีอยุธยา

- วัดครุฑาราม จ.พระนครศรีอยุธยา

หรือชุ่มประดุกำแพงเขตพุทธาวาส เช่น

- วัดศรีสุธาราม กรุงเทพฯ

- วัดหิรัญรูจี ธนบุรี

ภาพที่ ค.36 ชุ่มประดู “ทรงกฤษ” วัดหงส์รัตนาราม ธนบุรี

ภาพที่ ค.37 ชุ่มประตู “ตรีมุข” วัดหงส์รัตนาราม ธนบุรี

3. ทรงคฤห์ หมายถึง ชุ่มประตูที่ก่ออิฐรับยอดชุ่มที่เป็นหลังคาเครื่องไม้จั่วเหมือนเรือนพักอาศัย การออกแบบชุ่มประตูลักษณะนี้ มักจะใช้วิธีการหันข้างเรือนออก ทั้งนี้เนื่องจากข้อจำกัดของรูปทรงอาคารที่ไม่เอื้ออำนวยให้หันส่วนหน้าจั่วออกรับอย่างทรงบันแถลง เพราะจะทำให้ตัวชุ่มยื่นออกจากแนวกำแพงมากเกินไป ซึ่งต่างกับการใช้ทางด้านยาวของเรือนที่เอื้อให้การขนานไปกับแนวกำแพงอยู่แล้ว วัดที่ใช้รูปแบบชุ่มประตูลักษณะนี้ เช่น

ชุ่มประตูกำแพงเขตพุทธาวาส

- วัดดาวดึงษาราม กรุงเทพฯ
- วัดเทพธิดาราม กรุงเทพฯ
- วัดไชโย จ.อ่างทอง

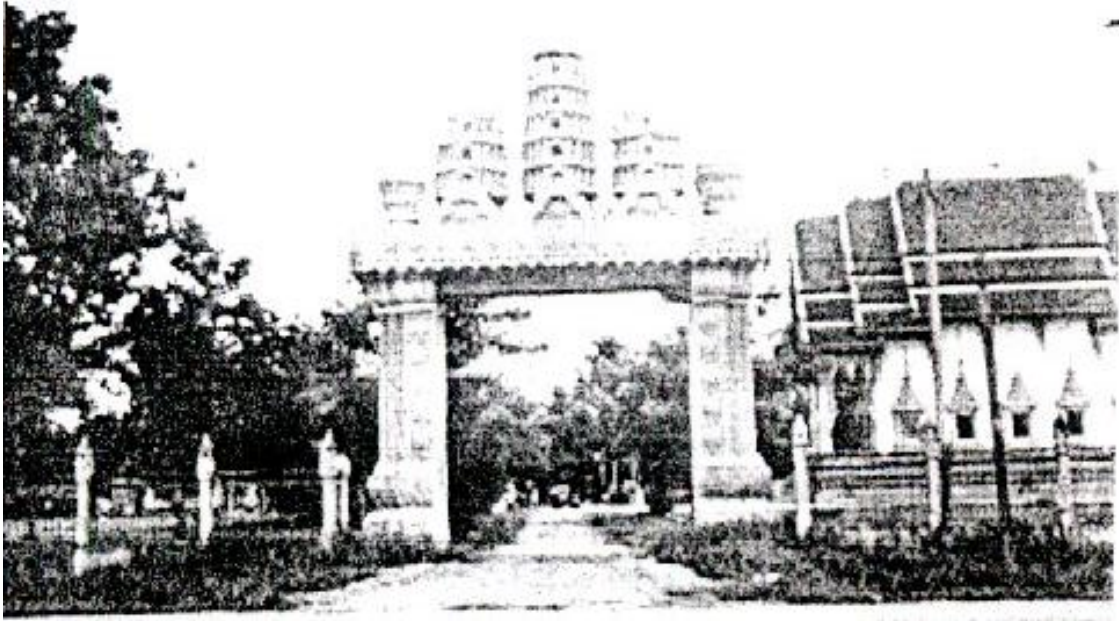
(แต่ก็มีบ้างบางวัดที่ยังใช้ด้านสกัดจั่วหันออกมา เช่น วัดบวรนิเวศฯ กรุงเทพฯ)

4. ทรงทกัแบบตรีมุข หมายถึง ชุ่มประตูแบบทรงคฤห์ที่เพิ่มมุขกลางประกอบด้านข้างอีกมุขหนึ่ง เพื่อใช้เน้นทางเข้าของด้านหน้าวัดโดยตรง เช่น

ชุ่มประตูกำแพงวัด

- วัดมหารณพาราม กรุงเทพฯ
- วัดราชนัคดาราม กรุงเทพฯ

วัดห้วยลึก จ.ประจวบคีรีขันธ์ ที่ทำด้วยคอนกรีตหล่อเป็นรูปหงส์ขนาดมหึมาสูงกว่า 20 เมตรตั้งตระหง่านอยู่หน้าวัดมีกรอบซุ้มขนาดปกติตั้งแทรกระหว่างขาของหงส์เป็นทางเข้า ความนิยมของรูปแบบลักษณะต่าง ๆ เหล่านี้สามารถประเมินแนวความคิดได้ว่าต่างมุ่งเน้นให้เกิดความแปลกตาสะกิดใจพุทธศาสนิกชน เพื่อเป็นสิ่งโน้มนำในทางรูปธรรมสิ่งแรกที่ใช้ดึงดูดคนเข้าสู่วัดนั่นเอง

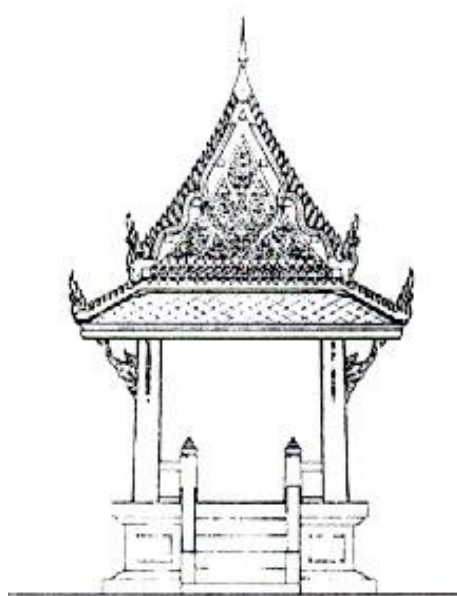
ภาพที่ ค.42 “ซุ้มประตู” วัดนาขวาง จ.สุโขทัย

ภาพที่ ค.43 “ซุ้มประตู่” วัดพระปรางค์มณี จ.สิงห์บุรี

ภาพที่ ค.44 “ซุ้มประตู่” วัดห้วยลึก จ.ประจวบคีรีขันธ์

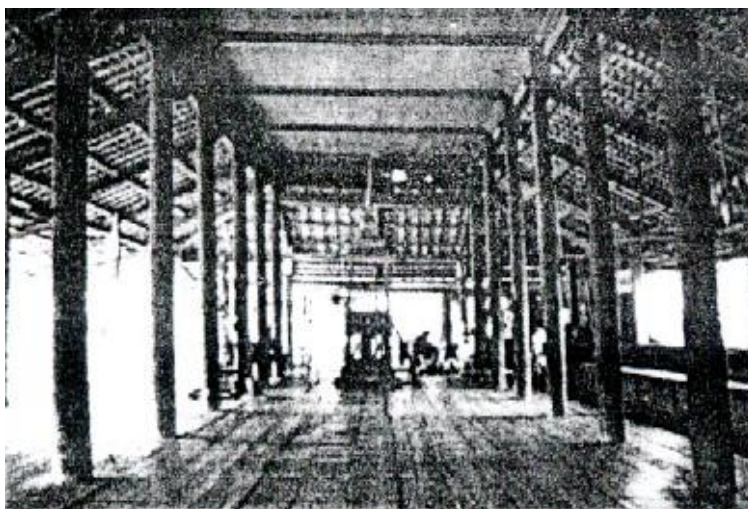

ภาพที่ ค.45 ลายเส้น ลักษณะรูปด้านหน้าศาลา

3.2 ศาลาการเปรียญ

ศาลา ชื่อเรียกอาคารโถงประเภทหนึ่งที่สูงขึ้นเพื่อเอื้อต่อประโยชน์ใช้สอยในลักษณะ ต่าง ๆ กัน ศาลาจึงเป็นอาคารที่นำไปใช้ในหลายลักษณะ หลายประเภท หลายพื้นที่ ทั้งในเขตบ้าน เช่น ศาลาริมน้ำ ศาลากลางสวน เขตสาธารณะ เช่น ศาลาริมน้ำ ศาลาโรงทาน ศาลากลางบ้าน ฯลฯ หรือ เฉพาะในเขตวัดก็จะมีศาลาปรากฏอยู่หลายชนิด เช่น ศาลาท่าน้ำ ศาลาราย ศาลาทิศ ศาลาบาตร ศาลา เปลื้องเครื่อง ฯลฯ แต่ศาลาที่ใช้ในวัดเหล่านี้ส่วนใหญ่ล้วนมีลักษณะร่วมประการหนึ่ง คือ เป็นอาคารที่ ใช้ประโยชน์สำหรับเป็นที่นั่งพักชั่วคราว ชั่วคราว ยกเว้นเฉพาะศาลาการเปรียญและศาลาเปลื้องเครื่อง เท่านั้น ที่ใช้ทำหน้าที่ในเชิงประโยชน์ใช้สอยอย่างเป็นทางการ

ศาลาการเปรียญชื่ออาคารในงานสถาปัตยกรรมไทยที่มีประโยชน์ใช้สอยในลักษณะอาคาร อเนกประสงค์ กล่าวคือเป็นอาคารที่พระภิกษุสงฆ์และฆราวาสใช้ทำกิจกรรมทางศาสนาด้วยกัน เช่น การทำบุญเลี้ยงพระ การแสดงธรรมเทศนา ฯลฯ ซึ่งความจริงแล้วแรกเริ่มนั้นศาลาการเปรียญถูกสร้าง ขึ้นเพียงเพื่อประโยชน์ใช้สอยเพียงอย่างเดียว คือให้พระภิกษุสงฆ์ใช้เป็นที่พักผ่อนหนังสือ เพราะคำว่า “เปรียญ” มาจากภาษาบาลีว่า “บาเรียน” หมายถึง “พระที่ได้เรียน” หรือ “พระนักเขียน” ดังนั้นศาลาการ เปรียญจึงหมายถึง ศาลาหรืออาคารที่พระภิกษุใช้เป็นที่พักผ่อนนั่นเอง

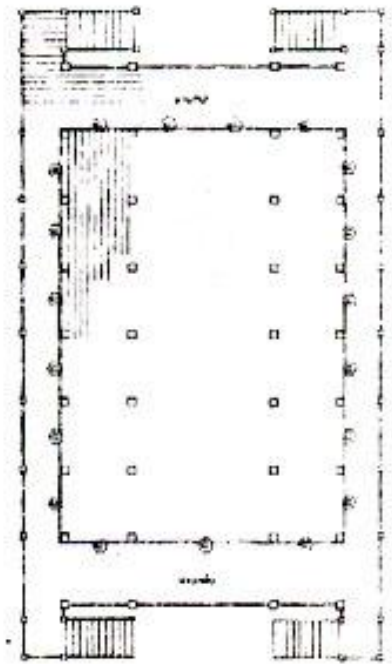
ภาพที่ ค.46 ภาพพื้นที่โล่งภายใน “ศาลาการเปรียญ”

ศาลาการเปรียญจัดว่าเป็นประเภทของศาลาชนิดเดียวที่มีลักษณะและขนาดของอาคารแตกต่างจากศาลาการเปรียญประเภทอื่น ๆ คือเป็นอาคารค่อนข้างใหญ่ ทั้งนี้เพราะต้องตอบสนองต่อกิจกรรมต่าง ๆ ของผู้มาใช้ที่มีลักษณะเป็นกลุ่มใหญ่ ซึ่งโดยทั่วไปจะมีขนาดกว้างประมาณ 8.00 – 10.00 เมตร ยาวประมาณ 12.00 – 15.00 เมตร มีทั้งที่เป็นอาคารเครื่องไม้และอาคาร ก่ออิฐ

การสร้างศาลาการเปรียญ เริ่มมีขึ้นตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาอย่างน้อยก็ในรัชการพระเจ้าทรงธรรมลงมา ดังกล่าวในบันทึกเมื่อครั้งเสด็จไปนมัสการรอยพระพุทธรบาทที่ จ.สระบุรี ปี พ.ศ. 2149 ว่า “สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอุทิศถวายวนาสน์ เป็นบริเวณออกไปโยชน์หนึ่งโดยรอบแล้ว ทรงพระกรุณาให้ช่างจับการสถาปนาเป็นมณฑปสวมรอยพระพุทธรบาท แล้วสร้างพระอุโบสถ พระวิหาร การเปรียญ ตึก กว้านกุฎิสงฆ์เป็นอเนกประการ” เนื่องด้วยศาลาการเปรียญเป็นอาคารโถงขนาดใหญ่ ต่อมาศาลาประเภทนี้จึงถูกใช้สำหรับสนองต่อประโยชน์ใช้สอยอย่างอื่นด้วย เช่น ใช้เป็นเทศนาธรรมแก่ฆราวาส หรือใช้เป็นที่ถวายอาหารสำหรับทำบุญเลี้ยงพระ เป็นที่ประชุมคณะกรรมการวัด ตลอดจนเป็นที่ตั้งสำหรับประกอบพิธีสวดพระอภิธรรมเป็นต้น ดังนั้นภายในอาคารจึงมักจะมีธรรมมาศเทศน์วางอยู่ตรงส่วนท้ายของอาคารเสมอ บางแห่งก็มี “ธรรมมาศสวด” สำหรับพระสงฆ์นั่ง 4 รูปด้วย นอกจากนี้บริเวณชิดแนวผนังด้านซ้ายของอาคารก็จะยกเป็นดั่งไม้ยาวสำหรับใช้เป็นอาสนสงฆ์เวลา ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาหรือทำบุญเลี้ยงพระ

ภาพที่ ค.47 “ธรรมาสันเทศน์” ภายในศาลาการเปรียญ

ภาพที่ ค.48 แพลนศาลาการเปรียญ

ภาพที่ ค.49 “ศาลาการเปรียญแบบโถง “วัดวังแดงใต้ จ.อยุธยา

ภาพที่ ค.50 “ฟานับแผย” ศาลาการเปรียญวัดบ่อทอง จ.อยุธยา

ประเภทและรูปแบบทางสถาปัตยกรรม

โดยทั่วไปศาลาการเปรียญจะมี 2 ประเภท คือ

1. ศาลาการเปรียญเครื่องไม้
2. ศาลาการเปรียญเครื่องปูน

1. ศาลาการเปรียญประเภทเครื่องไม้ หมายถึงเป็นอาคารที่ก่อสร้างด้วยโครงสร้างและองค์ประกอบต่าง ๆ ที่เป็นไม้ล้วน ยกใต้ถุนสูง มีขนาดตั้งแต่ 5 ห้องเสาขึ้นไป หลังคาทำเป็นปีกนกคลุมรอบด้าน เครื่องบนประดับด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ อาคารประเภทนี้แยกออกได้ 3 ลักษณะ คือ

ก. ศาลาการเปรียญแบบโถง คือประเภทที่ไม่ทำผนังกันทั้ง 4 ด้าน แต่โดยทั่วไปจะทำเพียงผนังเดียว ๆ กันกันตงสูงประมาณ 0.40 – 0.60 เมตร ส่วนใหญ่มักพบตามวัดต่าง ๆ แถบชนบทเนื่องจากเป็นอาคารที่ต้องการเน้นความประหยัดเรียบง่าย เช่น ศาลาการเปรียญ

- วัดวังแดงใต้ จ.พระนครศรีอยุธยา

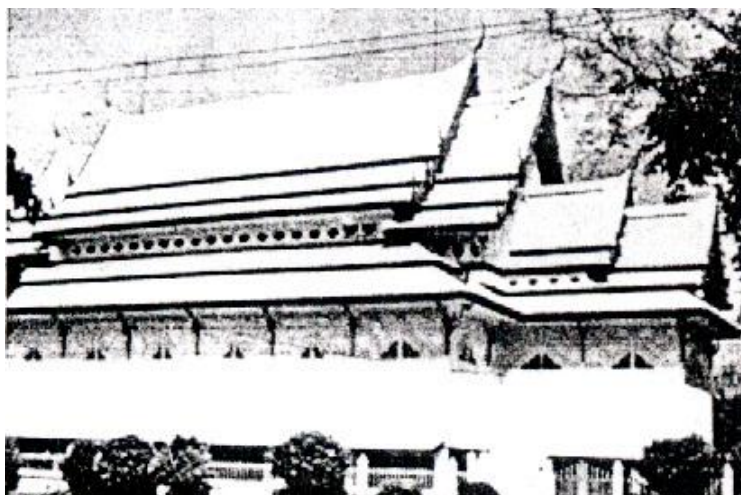
อย่างไรก็ตามเนื่องจากอาคารประเภทนี้ถึงแม้จะมีชายคาคลุมโดยรอบ แต่ก็ไม้อาจกันฝนหรือแดดได้โดยเด็ดขาด บางแห่งจึงนิยมทำเป็นฝาเบาซึ่งส่วนมากเป็นแผ่นสังกะสี โดยทำแบบ “ฝาหับผะ” ซึ่งอาศัยไม้ค้ำยันรับแผงฝาสำหรับยกเปิดปิดขึ้นลงได้ เช่น ศาลาการเปรียญ

- วัดทองบ่อ จ.พระนครศรีอยุธยา

- วัดคูสิต จ.พระนครศรีอยุธยา

ภาพที่ ค.51 “มุขประเจิด” ศาลาการเปรียญ วัดใหญ่สุวรรณนาราม จ.เพชรบุรี

ภาพที่ ค.52 “ศาลาการเปรียญแบบทึบ” วัดราชาธิวาส จ.เพชรบุรี

ข. ศาลาการเปรียญแบบทึบ ได้แก่ศาลาการเปรียญที่กั้นฝาโดยรอบอาคาร ฝาที่กั้นนิยมทำเป็นแผงปะกนลูกฟูกอย่างเรือนไทยและมีช่องหน้าต่างช่วงเสาละ 1 ช่อง มีบานเปิดปิด การกั้นฝาทึบแบบนี้ให้ประโยชน์ในแง่กันแดดกันฝน รวมทั้งกันขโมยได้เป็นอย่างดี เช่น ศาลาการเปรียญ

- วัดสุพรรณนาราม กรุงเทพมหานคร
- วัดทองคาราม จ.เพชรบุรี
- วัดยาง จ.เพชรบุรี

ศาลาการเปรียญเครื่องไม้อย่างทิบนี้ ที่มีชื่อเสียงและเป็นที่กล่าวขานกันทั่วถึงความงามทั้งเชิง
รูปทรงและองค์ประกอบตกแต่งควรศึกษา ได้แก่

ศาลาการเปรียญวัดใหญ่สุวรรณนาราม ที่มีชื่อเสียงและเป็นที่ยกย่องกันทั่วถึงความทั้งในเชิง
รูปทรงและองค์ประกอบตกแต่งควรแก่การศึกษา ได้แก่

ศาลาการเปรียญวัดใหญ่สุวรรณาราม จ.เพชรบุรี ซึ่งเชื่อกันว่าเดิมเป็นพระตำหนักของพระเจ้าเสือที่รื้อมาถวายสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชในสมัยนั้น รูปทรงอาคารงดงามด้วยชั้นเชิงการทำ “มุขประเจิด” ทางด้านหน้า แต่ทำ “มุขลด” ทางด้านหลังอันเป็นแบบศิลปสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยา นอกจากนี้แบบอย่างคันทวยและซุ้มประตูหน้าต่างทรงเรือนแก้วถือว่างามที่สุดที่กลายเป็นแบบให้วัดอื่น ๆ ล้อตามอย่างเช่น ศาลาการเปรียญ

- วรรณาธิวาส กรุงเทพมหานคร (สมัยรัชการที่ 5)

ภาพที่ ค.54 ศาลาการเปรียญเครื่องปูน “แบบพระราชนิยม” วัดระฆัง ธนบุรี

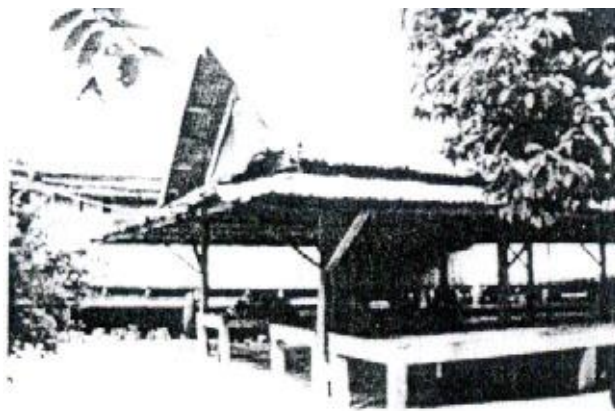
ก. แบบประเพณีนิยม ได้แก่ แบบที่ใช้เครื่องตกแต่งหลังคาอย่างช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ อย่างไทยโบราณ เช่น ศาลาการเปรียญ

ข. แบบพระราชนิยม ได้แก่ แบบที่ใช้เครื่องตกแต่งหลังคาอย่างอิทธิพลศิลปะจีน ที่ประดับลวดลายด้วยกระเบื้องเคลือบสีและลายดอกอย่างจีน เช่น ศาลาการเปรียญ

- วัดเฉลิมพระเกียรติ	จ.นนทบุรี
- วัดเสด็จ	ธนบุรี
- วัดกัลยาณมิตร	ธนบุรี

3.3 ศาลาบาตร

ชื่อเรียกศาลาประเภทหนึ่งที่ใช้ในเขต สังฆาวาสสำหรับเป็นที่ตั้งบาตรของพระสงฆ์ที่วางเรียงรายเป็นแถวยาวเพื่อรับเครื่องไทยทานที่พุทธศาสนิกชนนำมาถวายให้ ก่อนที่ศิษย์วัดจะนำไปประเคนถวายพระภายหลัง ดังเช่น ศาลาบาตร วัดป่าโมก จ.อ่างทอง ฯลฯ ศาลาบาตรนี้มักพบในวัดที่อยู่ในเขตชุมชนมากกว่าในแถบชนบทหรือถิ่นกันดาร เพราะการที่มีคนอยู่อาศัยหนาแน่นทำให้เกิดกิจกรรมอันเนื่องจากคนเป็นจำนวนมากย่อมเกิดขึ้น ความอลหม่าน วุ่นวายหรือศาลาบาตรนี้ ก็เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยในการตักบาตรมิให้เกิดความซุกซนแย่งกันใส่บาตร และเพื่อมิให้เป็นการเจาะจงเลือกถวายเฉพาะแต่ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งโดยเฉพาะ

ภาพที่ ค.55 “ศาลาบาตร” วัดป่าโมก จ.อ่างทอง

3.4 ศาลาโรงธรรม

ชื่อเรียกงานสถาปัตยกรรมไทยประเภทศาลาชนิดหนึ่ง ที่พระภิกษุใช้เป็นที่พักผ่อนและแสดงพระธรรมเทศนาในวันอุโบสถหรือวันพระ ศาลาประเภทนี้มีชื่อเรียกว่า “ธรรมศาลา”

ตามประเพณีโบราณของไทย มีขนบธรรมเนียมปฏิบัติประการหนึ่งก็คือ เมื่อมีจิตในทางกุศลที่จะไปวัดเพื่อการทำบุญเลี้ยงพระถวายภัตตาหารแด่พระภิกษุสงฆ์แล้ว ก่อนกลับก็มักนิมนต์ให้พระภิกษุเทศนาสั่งสอนให้ศีลให้พรด้วย เพื่อให้เกิดข้อคิดทางสติปัญญาที่ดีสำหรับนำไปปรับใช้กับการดำรงชีวิตในเพศกฤหัสถ์ของตน ซึ่งนอกจากจะทำให้การดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างถูกต้องตามครรลองครองธรรมในทางที่ดีแก่สังคมแล้ว ยังทำให้ชีวิตพบแต่ความสุขความสงบและเป็นมงคลอีกด้วย การแสดงธรรมเทศนาของพระภิกษุจึงถือเป็นการชี้นำทิศทางที่เป็นพฤติกรรมของสังคมที่สำคัญยิ่ง ทั้งนี้ เพราะพื้นฐานคำสั่งสอนในทางพุทธศาสนา คือที่มาของแนวความคิดในการประพฤติปฏิบัติของคนในสังคมนั่นเอง

ลักษณะและรูปแบบทางสถาปัตยกรรม

ด้วยเหตุที่ศาลาโรงธรรมเป็นที่ชุมนุมของคนเป็นจำนวนมากจึงมักเป็นศาลาที่มีขนาดค่อนข้างใหญ่ประมาณ 6.00 x 12.00 ม. และนิยมทำเป็นอาคารโถงคือไม่มีผนังกัน เดิมเป็นเรือนติดดินไม่ยกพื้น ทั้งนี้เพราะเอื้อให้คนเฒ่าคนแก่สามารถใช้สอยได้สะดวก ต่อมาจึงยกพื้นขึ้นเล็กน้อยโดยทั่วไปแล้วศาลาโรงธรรมมีอยู่ 2 ลักษณะ คือ

1. ศาลาโรงธรรมเครื่องไม้ หมายถึง ศาลาโรงธรรมที่ใช้โครงสร้างและองค์ประกอบอาคารต่าง ๆ ด้วยเครื่องไม้ เป็นเรือนชั้นเดียวขนาดประมาณ 5 ห้องเสา ส่วนใหญ่ทำเป็นอาคารทรงโรง คือเป็นเรือนจั่ว แต่ทำปีกนกคลุมต่ำโดยรอบ หน้าบันเป็นแผงปะกนกผูกฟัก ส่วนหลังคาประดับช่อฟ้า ใบระกา

ทางหงส์ ระหว่างช่วงเสาประธานร่วมในยกเป็นพื้นไม้สูงประมาณ 40 ซม. เพื่อใช้เป็นอาสน์สงฆ์ ส่วนรอบระเบียงหรือพะไลปูพื้นเป็นที่นั่งล้อมของคฤหัสถ์ ศาลาโรงธรรมบางแห่งจะกันฝาปิดล้อมเฉพาะช่วงหลังของตัวเรือนทั้งนี้เพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้ลมพัดเทียนไขดับขณะจุดธูปเทียนบูชาพระนั่นเอง เช่น ศาลา โรงธรรม

- วัดระฆังโฆสิตาราม ธนบุรี (ปัจจุบันถูกผาติกรรมไปตั้งแสดงไว้ที่เมืองโบราณ จ.สมุทรปราการ)

2. ศาลาโรงธรรมเครื่องก่อ หมายถึง ศาลาโรงธรรมที่สร้างขึ้นด้วยการก่ออิฐถือปูนเป็นเสาเพื่อรับส่วนหลังคาเครื่องไม้ ศาลาประเภทนี้ก็ใช้รูปแบบลักษณะเดียวกันกับอย่างเครื่องไม้แทบทุกประการ แต่ในส่วนของอาสน์สงฆ์นิยมวางชิดเข้าไปในทางด้านใน เพื่อให้บริเวณตอนกลางมีพื้นที่มากขึ้น ศาลาโรงธรรมที่น่าศึกษาเป็นอย่างยิ่งได้แก่ ศาลาโรงธรรม

- วัดเขาแก้ว จ.สระบุรี

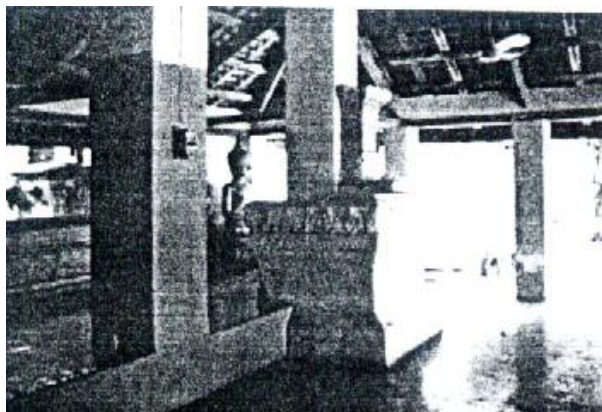
ศาลาโรงธรรมแห่งนี้เป็นศิลปะสถาปัตยกรรมสมัยรัชการที่ 4 ถูกออกแบบให้มีองค์ประกอบสำคัญที่น่าสนใจอย่างหนึ่งภายในอาคารก็คือ ธรรมมาศ ซึ่งทำเป็นอย่างเครื่องก่อปูนที่ไม่ค่อยพบเห็นบ่อยครั้งนัก

อย่างไรก็ตามในปัจจุบันพบว่าศาลาโรงธรรมไม่ค่อยนิยมสร้างขึ้นภายในวัดแล้วทั้งนี้เนื่องจากประโยชน์ใช้สอยดังกล่าวสามารถโยกย้ายไปใช้กับอาคารประเภทอื่นได้กล่าวคือความนิยมในการสร้างศาลาโรงธรรมน่าจะหมดลง เมื่อมีการสร้างศาลาการเปรียญขึ้นเพราะศาลาการเปรียญนั้นนอกจากใช้เป็นที่นั่งเรียนหนังสือของพระเณรอันเป็นวัตถุประสงค์เดิมเฉพาะแล้วด้วยเหตุที่เป็นอาคารขนาดใหญ่กว่าอาคารอื่นในวัด ดังนั้นแนวความคิดในการปรับเปลี่ยนเพื่อใช้เป็นอาคารอเนกประสงค์สำหรับใช้สอยในกิจกรรมอื่น ๆ จึงเกิดขึ้นซึ่งรวมถึงการใช้เป็นสถานที่แสดงพระธรรมเทศนาด้วย เหตุนี้ศาลาโรงธรรมจึงเสื่อมความนิยมในการสร้างไป แต่ยังมีข้อสังเกตว่ายังสามารถพบเห็นได้บ้างตามวัดบางแห่งที่ไม่มีศาลาการเปรียญ

นอกจากนี้แล้วสังคมไทยยุคก่อน ๆ นั้น การสร้างศาลาโรงธรรมก็ไม่ได้จำกัดว่าจะต้องมีอยู่เฉพาะแต่ในวัดเท่านั้น เพาะปรากฏว่ามีการสร้างขึ้นตามบริเวณต่าง ๆ ภายในชุมชน ย่าน หรือเมือง ซึ่งนอกจากจะเรียกกันอย่างคุ้นเคยว่า “ศาลาโรงธรรม” แล้ว บางแห่งยังเรียกว่า “ศาลากลางย่าน” หรือ “ศาลากลางบ้าน” อีกด้วย การสร้างศาลาประเภทนี้เกิดขึ้นเนื่องเพราะว่าบางพื้นที่นั้น อยู่ห่างไกลจากวัดมาก การไปมาของคนแก่คนเฒ่าไม่ค่อยสะดวกสบายนัก ความคิดในการสร้างศาลาเพื่อเป็นที่ประชุมเลี้ยงพระประจำหมู่บ้าน

ภาพที่ ค.56 “ศาลาโรงธรรมเครื่องก่อ” วัดเขาแก้ว จ.สระบุรี

ภาพที่ ค.57 ธรรมมาสนุ ภายใน “ศาลาโรงธรรม” วัดเขาแก้ว จ.สระบุรี

แทนที่จะไปที่วัดจึงเกิดขึ้น ศาลาโรงธรรมเหล่านี้นอกจากใช้เพื่อเป็นที่ทำบุญเลี้ยงพระและรับศีลแล้ว ยังใช้เป็นที่ชุมนุมสโมสหรือเป็นที่นั่งพัก หรือบางแห่งใช้เป็นที่นั่งฉันภัตตาหารของพระที่รับบิณฑบาตแล้วแต่ไม่กลับเข้าไปฉันที่วัด ก่อนที่จะใช้เป็นที่นั่งเทศนาอบรมสั่งสอนธรรมะภายหลังฉันแล้วเสร็จ เช่น

- ศาลาดันจันทน์ ธนบุรี

3.5 ศาลาราย

ชื่อเรียกศาลาประเภทหนึ่ง ที่ใช้เป็นองค์ประกอบอย่างหนึ่งสำหรับผังในเขตพุทธาวาส เป็นที่นั่งพักผ่อนของคนทั่วไปที่มาทำบุญที่วัด มักเป็นอาคารโถงรูป 4 เหลี่ยมพื้นผ้าขนาดย่อมประมาณ 1.50

x 2.00 เมตร ตัวเรือนมักใช้เป็นอาคารเครื่องก่อมากกว่าเครื่องไม้ ส่วนของหลังคาประดับช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ มีชายคาปีกนกคลุมโดยรอบ ภายในอาคารยกเป็นพื้นเสมอรระดับที่นั้งห้อยเท้าได้อย่างดี

ศาลารายนี้ใช้เป็นอาคารอเนกประสงค์ เช่น นั่งพักผ่อน หรือประดิษฐานรูปเคารพ เช่น ศาลาราย วัดราชบพิธ กรุงเทพฯ หรือบางครั้งก็ใช้ในบางกรณีพิเศษเช่น การสวดไอ้เอวหารรายอย่างศาลาราย วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพฯ ฯลฯ

พัฒนาการของการสร้างศาลารายน่าจะเกิดจากคุณประโยชน์ที่เป็นข้อดีของพระระเบียงคตในแง่ที่ใช้เป็นที่พักชั่วคราวของผู้มาวัด แต่ต้องการเป็นเพียงอาคารโล่งขนาดเล็กเป็นหลัง ๆ วางห่างกัน อย่างหลวม ๆ เรียงกันเป็นระยะล้อมอาคารประธานเช่นเดียวกัน การออกแบบเช่นจึงเป็นเสมือนการตัดทอนพระระเบียงคตที่เป็นตัวเรือนออกเป็นส่วนย่อย ซึ่งต่างจากพระวิหารคตที่ตัดตรงส่วนมุมของ พระระเบียงคตกลวิธีเช่นนี้นอกจากจะเป็นการประหยัดพื้นที่แล้ว ยังทำให้อาคารดูไม่เป็นเรือนยาวและทึบตัน อีกทั้งความโล่งนั้นทำให้เกิดคุณลักษณะของการไหลไปมาของที่ว่าง เชื่อมต่อกันถึงระหว่างภายในกับภายนอกและที่สำคัญก็คือไม่ต้องขึ้นกับเงื่อนไขที่เป็นข้อกำหนดในเรื่องคติความเชื่อเนกเช่น พระระเบียง

ภาพที่ ค.58 “ศาลาโคด” วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพฯ.สระบุรี

ภาพที่ ค.59 “ระเบียงศาลา” วัดราชนัคดาราม กรุงเทพฯ

ภาพที่ ค.60 ลายเส้น ภาพ 3 มิติ “ศาลาลอย” วัดหงส์รัตนาราม ธนบุรี

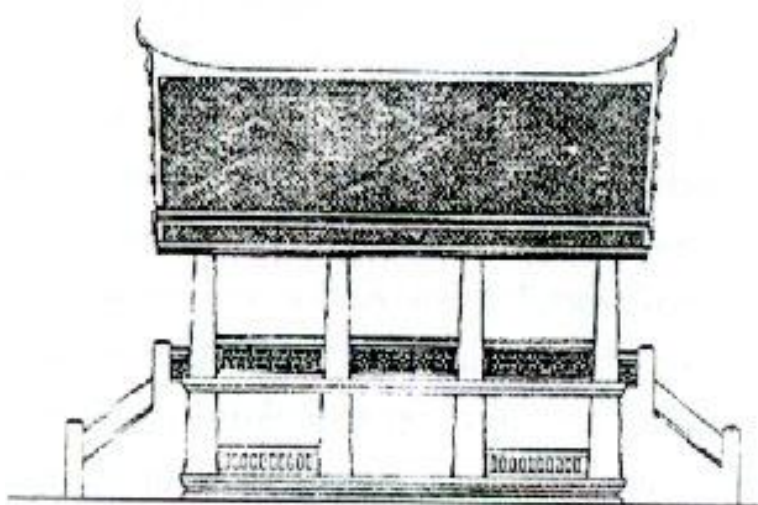
ลักษณะรูปแบบและตำแหน่งที่ตั้งของอาคาร

รูปแบบลักษณะทางสถาปัตยกรรมและตำแหน่งที่ตั้งของศาลารายที่ใช้ในผนัง โดยทั่วไปมีอยู่ 3 แบบ ได้แก่

1. แบบศาลาดิน เป็นศาลาที่ยกพื้นภายในสูงเล็กน้อย ประมาณ 0.04 – 0.60 เมตร ตั้งอยู่บนลานชาลา ส่วนใหญ่มักใช้ล้อมอาคารสำคัญอย่างพระอุโบสถหรือพระวิหาร มี 2 ลักษณะคือ

- แบบศาลาโคด หมายถึง เป็นอาคารที่ตั้งอยู่ลอย ๆ ไม่มีส่วนใดที่เชื่อมต่อกับอาคารหรือองค์ประกอบอื่น ๆ เช่น ศาลาราย
- วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

กรุงเทพฯ

ภาพที่ ค.62 ลายเส้น รูปด้านข้าง “ศาลาลอย” วัดหงส์รัตนาราม

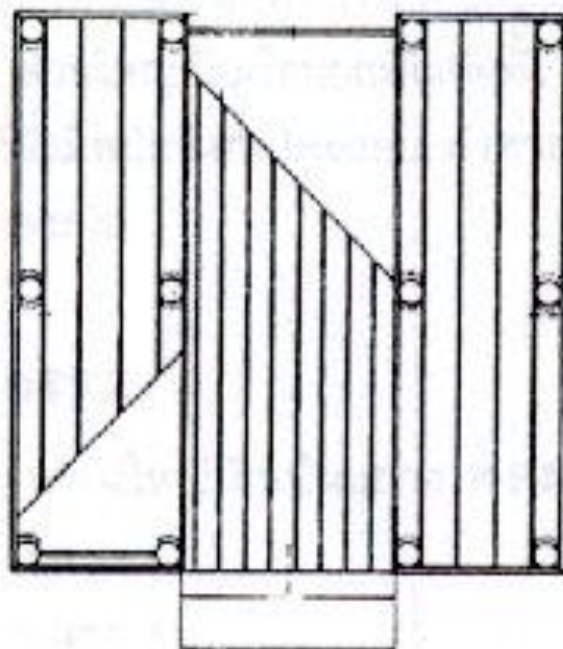
ภาพที่ ค.63 “ศาลายก” วัดราชบพิธ กรุงเทพมหานคร ธนบุรี

3.6 ศาลาทิศ

ชื่อเรียกศาลาประเภทหนึ่งที่ใช้ล้อมอาคารสำคัญภายในพระอาราม

ลักษณะรูปแบบทางสถาปัตยกรรมและตำแหน่งอาคาร

ศาลาทิศโดยทั่วไปมีขนาดรูปร่างและลักษณะคล้ายกับศาลารายแทบทุกประการ หากแต่จะสร้างเพียง 4 หลัง ตรงแนวกึ่งกลางแต่ละด้านหรือตำแหน่งมุมทั้ง 4 ทิศของอาคารประธาน ที่เรียกศาลาทิศเพราะเรียกชื่ออย่างเจดีย์ทิศ ที่ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อให้หมายแทนตำแหน่งทั้ง 4 ตามคติแผนภูมิของ

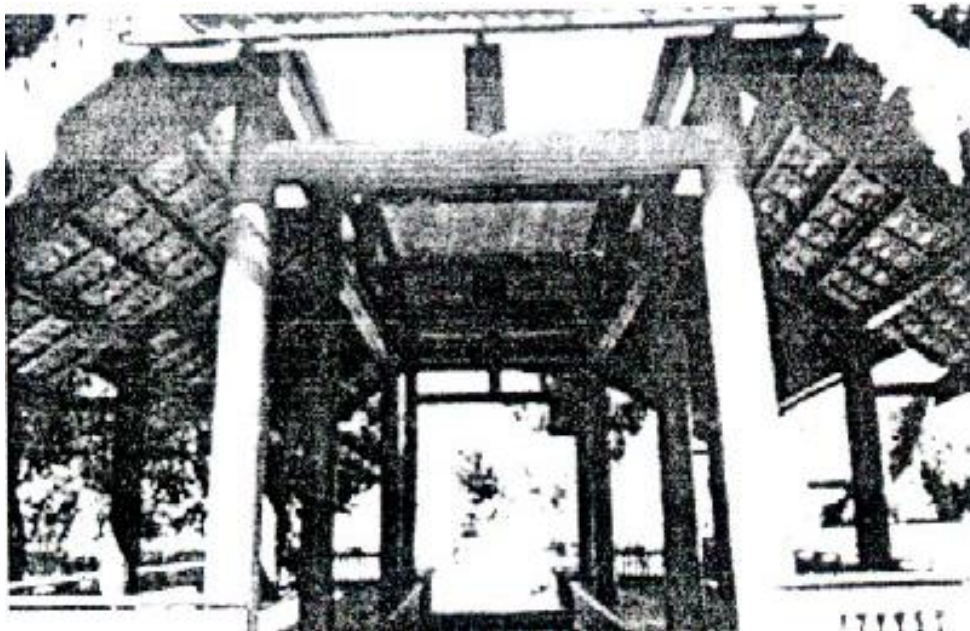
ภาพที่ ค.65 ลายเส้น แปลนศาลาทิศ

3.7 ศาลาท่าน้ำ

ศาลาท่าน้ำชื่อเรียกศาลาประเภทหนึ่งที่ตั้งอยู่ริมน้ำ โดยมีท่าเทียบเรือเล็ก ๆ ประกอบศาลาโถงสำหรับฆราวาสใช้เป็นที่นั่งพักคอยก่อนหรือหลังขึ้นลงเรือเมื่อมาทำบุญที่วัด และสำหรับพระสงฆ์ใช้เป็นท่าลงเรือออกบิณฑบาตตอนเช้าทั้งนี้เนื่องแต่สมัยโบราณการตั้งถิ่นฐานชุมชนมักอาศัยอยู่ริมคลองหรือริมแม่น้ำเพราะต้องอาศัยแม่น้ำลำคลองเป็นเส้นทางสัญจรไปมา วัดซึ่งส่วนหนึ่งของโครงสร้างตั้งคมจึงถูกแทรกเข้าร่วมเป็นองค์ประกอบหนึ่งบนแนวริมฝั่งเหล่านั้นด้วย การสร้างศาลสำหรับเป็นทางเข้าจึงเป็นทางหลักของวัดจึงจำเป็นในวัดหนึ่ง ๆ บางแห่งอาจมีศาลดังกล่าวหลังเดียว หรือหลายหลังก็ได้หากวัดนั้นมีขนาดใหญ่โตมากหรือเกิดความต้องการแยกทางเข้าออกวัดให้เป็นคนละทางกับฆราวาส หรืออาจใช้เป็นที่เฉพาะในเขตสังฆาวาสสำหรับพระภิกษุใช้พักผ่อนและเป็นทางทรงน้ำ นอกจากนี้การออกแบบศาลาของท่าน้ำของวัดทั่วไป ก็นิยมทำให้มีลักษณะที่บ่งบอกถึงความเป็นอาคารที่เกี่ยวข้องกับศาสนา จึงมักสร้างให้มีรูปแบบอาคารที่ประดับตกแต่งด้วยซุ้มฟ้า ใบระกา หางหงส์ ความโดดเด่นที่ต่างออกไปจากศาลาท่าน้ำของชาวบ้านทั่ว ๆ ไปนี้เอง ทำให้เกิดข้อดีอีกอย่างหนึ่งก็คือศาลาเหล่านี้กลายเป็นที่หมายตา (Landmark) สำหรับผู้สัญจรผ่านไปมาโดยปริยาย

ภาพที่ ค.66 “ศาลาท่าน้ำ” วัดเกาะแก้ว จ.เพชรบุรี

ภาพที่ ค.67 ภายในศาลาท่าน้ำ วัดเกาะแก้ว จ.เพชรบุรี

ศาลาท่าน้ำโดยทั่วไปนิยมหันด้านสกัดออกสู่ทางน้ำ และมักจะสร้างด้วยเครื่องไม้ทั้งหลังมีขนาดกว้างยาวประมาณ 3.20 x 4.50 เมตร ส่วนใหญ่เป็นเรือนยกพื้นเดียวทั้ง 2 ข้างพะไลเรือนยกเป็นแคร่ไม้ไผ่ยกระดับสูง ประมาณ 0.50 เมตร เพื่อใช้เป็นที่นั่งมีพนักพิงกันโดยรอบ ตัวศาลานิยมวางขวางตรงกลางทางเดินช่วงล่างจึงต้องเปิดเป็นทางเดินทะลุผ่านศาลาออกไป

ลักษณะและรูปแบบทางสถาปัตยกรรม

รูปทรงโดยทั่วไปของศาลาท่าน้ำส่วนใหญ่มักเป็นอย่าง ทรงคฤห์ โดยยื่นกันสาดปีกนกยาวออกไปทั้ง 2 ข้าง ไม่นิยมทำเป็นมุขลดหน้า – หลัง เช่น

- วัดห้วยพลู จ.นครปฐม
- วัดพระงาม จ.พระนครศรีอยุธยา
- วัดบางขุน จ.นนทบุรี
- วัดละมุนใน จ.นนทบุรี

ส่วนศาลาท่าน้ำที่ทำเป็น มุขลดหน้า-หลัง มักเป็นวัดที่มีความสำคัญในชุมชนจึงมีขนาดใหญ่กว่าที่อื่นทั่ว ๆ ไปเช่น

- ศาลาท่าน้ำวัดสิงห์ จ.นนทบุรี

นอกจากนี้ก็มีแบบ ตริมุข เช่น

